สิ่งที่พึงเข้าใจให้ถูกต้อง

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สิ่งที่พึงเข้าใจให้ถูกต้อง

สิ่งที่พึงเข้าใจให้ถูกต้อง

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

มูลนิธิแผ่นดินธรรม ในพระสังฆราชูปถัมภ์ ฯ
จัดพิมพ์น้อมเกล้าถวาย
เนื่องในวโรกาสคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๕
พิมพ์ครั้งแรก ๒๐,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
พลอากาศเอกหะริน หงสกุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๕ โทร. ๒๘๑๗๗๖๐

คำนำ

บทพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นั้นมีมาก และหลากหลายไปด้วยเนื้อหาสาระ ล้วนเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา และการพัฒนาชีวิต พัฒนาจิตใจ

พระนิพนธ์เรื่อง "สิ่งที่พึงเข้าใจให้ถูกต้อง" ของเจ้าพระ-คุณสมเด็จพระสังฆราชที่จัดพิมพ์ขึ้นนี้ ได้ปรับปรุงมาจากคำบรรยายทรงสอนพระใหม่ วัดบวรนิเวศวิหาร ในพรรษกาล ๒๕๒๓ ซึ่งได้ตัดตอนมาเฉพาะบางตอนที่เป็นความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตดำรงตนของคนทั่วไป

มูลนิธิแผ่นดินธรรม ฯ ขอน้อมถวายความดีอันจะพึงเกิดแต่การจัดพิมพ์บทพระนิพนธ์นี้เผยแพร่เป็นธรรมทาน เป็นเครื่องบูชาพระคุณเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เนื่องในมงคลวโรกาสทรงบำเพ็ญพระกุศลคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๕ เพื่อทรงดำรงอยู่เป็นนาถะของปวงพุทธศาสนิกชน ตลอดจิรัฐิติกาล

มูลนิธิแผ่นดินธรรม ในพระสังฆราชูปถัมภ์ ฯ

สารบาญ

มนุษย์	๑
ที่พึ่ง	๓
ตน	๘
วาสนา	๑๔
ปัญญา	๑๗
ธรรมะ	๒๔
กรรม	๓๔
ผลกรรม	๔๒

มนุษย์

อันบุคคลที่เกิดมาเป็นมนุษย์ที่แปลว่าเป็นผู้ที่มีใจสูง แปลมาจากคำว่ามนะที่แปลว่าใจ อีกอย่างหนึ่งมนะที่แปลว่า ใจนั้นแปลว่าความรู้ คือมีความรู้สูง ก็ได้แก่มีปัญญาสูงอัน เป็นผลของกุศล เป็นชนกกรรมนำให้มาเกิด เพราะฉะนั้น ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทุกคนจึงได้ปัญญาคือความรู้ เป็น**สชาติ-ปัญญา** ปัญญาที่มาจากชาติคือความเกิดติดมาด้วยกันทุกคน ยิ่งไปกว่าสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายเป็นอันมาก

เราจะเห็นได้ว่า สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายนั้นตั้งแต่ ดึกดำบรรพ์มาเป็นอย่างไร ในบัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น เป็นต้นว่า ไม่รู้จักสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย สัตว์บางจำพวกรู้จักทำรัง อยู่บ้าง แต่ก็ไม่มีปัญญาพัฒนาทำอะไรให้ยิ่งขึ้นมา เมื่อครั้ง ดึกดำบรรพ์เคยสร้างรังมาอย่างไร เดี๋ยวนี้ก็สร้างอย่างนั้น ไม่มี ปัญญารู้จักเปรียบเทียบ ไม่รู้จักความดีไม่รู้จักความชั่วไม่ รู้จักละอายต่าง ๆ เมื่อครั้งดึกดำบรรพ์เป็นอย่างไร เดี๋ยวนี้ก็ เป็นอย่างนั้นไม่มีผิดแปลก

แต่มนุษย์เรามีปัญญา เป็นสชาติปัญญา จึงสามารถที่จะ อบรมปัญญาที่เป็นพื้นนี้ให้เจริญยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ สามารถ ที่จะสร้างความเจริญต่าง ๆ ดังที่เรียกว่า สามารถที่จะพัฒนา

คือทำให้เจริญ สามารถที่จะทำให้ประเสริฐต่าง ๆ มีวัฒนธรรม มีอารยธรรม รู้จักสร้างบ้านสร้างเมืองสร้างกฎหมายสร้างวิธีการปกครอง สามารถที่จะตรัสรู้ธรรมตั้งศาสนาดังเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย นี้เป็นผลของปัญญาที่ได้มาจากกำเนิด เป็นสชาติปัญญา และมาอบรมให้เจริญขึ้นโดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงสามารถที่จะเลื่อนภูมิชั้นให้สูงขึ้นมาโดยลำดับ จากภูมิของปุถุชนที่หยาบ ละเอียดขึ้นมาจนถึงภูมิของอริยบุคคลตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

แต่ว่าข้อที่พัฒนาเติบโตเจริญตามอันเป็นส่วนตรงกันข้ามอีกประการหนึ่งก็คือกิเลสตัณหา กิเลสตัณหาของมนุษย์นี้ก็เจริญเติบโตขึ้นมาอีกเหมือนกัน อันเป็นไปในทางทำลายล้างต่าง ๆ ยิ่งกว่าสัตว์เดียรัจฉานที่ว่าโง่เป็นอันมาก สัตว์เดียรัจฉานนั้นโง่ในด้านที่จะทำความเจริญอะไรให้บังเกิดขึ้น แต่ก็โง่ในด้านที่จะสร้างความเสื่อมความทำลายต่าง ๆ ด้วยเหมือนกัน ดังจะเห็นว่าสัตว์เดียรัจฉานนั้นไม่สามารถสร้างบ้านสร้างเมือง แต่ก็ไม่สามารถที่จะสร้างเครื่องทำลายล้างด้วยเหมือนกัน ทำมีดไม่เป็นทำปืนไม่เป็น ไม่มีความโลภอะไรมากนัก จะมีความโลภ ความหวงในอาหารก็แค่หวงไว้สำหรับกินมื้อหนึ่งวันหนึ่งตลอดเวลาวันสองวันเป็นต้น ที่จะเก็บตุนอะไรไว้มากมายดังมนุษย์นั้น สัตว์เดียรัจฉานไม่มีปัญญาที่จะทำ ดั่งนี้จะเห็นได้ว่าแม้ในความเสื่อมด้านกิเลสตัณหาก็เจริญเติบโตตามขึ้นมาด้วย และปัญญานี้เองก็นำไปใช้ในด้านนั้น

ที่พึ่ง

การถึงสรณะอันเรียกว่า "สรณคมน์" จึงเป็นกิจสำคัญประการแรกของผู้นับถือศาสนาทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ การถึงสรณะนี้เองเป็นเครื่องนำการบวชเป็นสามเณรเป็นภิกษุ เป็นเครื่องนำความเป็นอุบาสกอุบาสิกา เพราะฉะนั้น การถึงสรณะจึงนับได้ว่าเป็นธรรมประการสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายสมควรที่จะทำความเข้าใจและปฏิบัติให้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะกันจริง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมเป็นอันมาก

ได้มีพุทธภาษิตบทหนึ่งแสดงไว้ถึงสรณะ ซึ่งแปลความว่า มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคือความกลัวคุกคามแล้ว จึงพากันถึงภูเขาบ้าง ป่าบ้าง สวนบ้าง ต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ทั้งหลายบ้างว่าเป็นสรณะกันเป็นอันมาก นั่นไม่ใช่สรณะอันเกษม นั่นไม่ใช่สรณะอันอุดม ผู้ที่ถึงสิ่งนั้นเป็นสรณะย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ส่วนผู้ใดถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ เห็นอริยสัจทั้งสี่ด้วยปัญญาอันชอบ คือเห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์ เห็นความดับทุกข์ เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นั้นเป็นสรณะอันเกษม นั้นเป็นสรณะอันอุดม ถึงสิ่งนี้เป็นสรณะแล้วย่อมพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ดังนี้

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นคำแปลคำสอนหรือพระพุทธภาษิต ที่ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ และตามพระพุทธภาษิตที่แปลมาให้ฟังนี้ ก็ได้แสดงเหตุการณ์ถึงสรณะกันว่า คือความกลัวอันได้แก่ภัยต่าง ๆ ภัยนั้นหมายถึงสิ่งที่ทำให้กลัวด้วย หมายถึงตัวความกลัวด้วย ภัยต่าง ๆ นี้เองคุกคามหมู่คน คือคนกลัวภัยต่าง ๆ จึงได้พากันหาสรณะ และเมื่อเข้าใจว่าสิ่งอันใดเป็นสรณะได้ก็พากันถึงสิ่งอันนั้นเป็นสรณะ เพื่อระงับภัยคือความกลัว พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้ว่า ถ้าไปถือบรรดาภูเขาป่าสวนต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ทั้งหลาย เป็นต้น เป็นสรณะกันแล้ว ก็มิใช่สรณะที่อุดม มิใช่สรณะที่เกษม ไม่ทำให้พ้นทุกข์ได้ แต่ถ้าหากว่าได้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ และเห็นอริยสัจทั้งสี่ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว นี่แหละเป็นสรณะที่เกษมที่อุดม และทำให้พ้นทุกข์ได้

อนึ่ง ในอีกพระสูตรหนึ่งได้แสดงถึงว่า ความทำสติระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แม้ตามบทที่สวดกันว่า **อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ** แม้ตามบทที่สวดกันว่า **สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม** แม้ตามบทที่สวดกันว่า **สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ** เป็นต้น ระลึกถึงพระพุทธ ระลึกถึงพระธรรม ระลึกถึงพระสงฆ์ สติที่ระลึกถึงดั่งนี้เรียกว่า พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ เมื่อระลึกถึงด้วยสติดั่งนี้ ย่อมสามารถระงับภัยหรือระงับความกลัวต่อภัยต่าง ๆ ได้ เหมือนอย่างเทพดาที่เข้าสงครามรบกับอสูรเกิดความกลัวขึ้น ท้าวสักกะ-

เทวราชก็แนะนำให้ดูยอดธงของท้าวสักกะเทวราชเองและของเทพผู้ใหญ่ทั้งหลาย ก็จะระงับความกลัวได้ ตามตัวอย่างที่ท่านแสดงไว้นี้ก็เทียบเหมือนอย่างทหารออกสงคราม ก็ย่อมจะมีธงประจำหมู่ประจำกอง ก็ให้ดูยอดธงสำหรับเป็นเครื่องระงับความกลัวข้าศึกศัตรู แต่ว่าความดูหรือระลึกถึงสิ่งอื่นนั้นก็ระงับความกลัวได้บ้างไม่ได้บ้าง เพราะว่าบุคคลและสิ่งเหล่านั้นยังมีราคะ มีโทสะ มีโมหะ ยังมีความหวาดสะดุ้ง ยังจะต้องหนี แต่ว่าพระตถาคตพุทธเจ้านั้นปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ไม่มีความสะดุ้งกลัว ไม่หนี ฉะนั้น ความระลึกถึงพระตถาคตพุทธเจ้า กับทั้งระลึกถึงพระธรรมและพระสงฆ์ จึงระงับความกลัวได้ดั่งนี้ ตามที่แสดงมานี้เป็นวิธีปฏิบัติในพุทธศาสนาเกี่ยวแก่พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ และเกี่ยวแก่สรณะที่เป็นไปในด้านระงับความกลัวในภัยต่าง ๆ ในบัดนี้จึงนิยมการสร้างพระพุทธรูปเล็ก ๆ และนำติดตนไปในที่ต่าง ๆ สำหรับเป็นเครื่องระงับภัยคือความกลัว ในเมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ ก็จะทำให้ความหวาดกลัวภัยหายไปได้ ก็เป็นธรรมเนียมที่เนื่องกันมาดั่งนี้ และก็ได้ประโยชน์ในการบำรุงจิตใจให้ไม่หวาดกลัวให้กล้าหาญ และให้มีขวัญดี

อีกประการหนึ่ง สรณะนั้นเป็นเครื่องดึงใจให้ออกจากกระแสของกิเลสตัณหามาสู่กระแสของธรรม สรณะในความ

หมายนี้ก็เป็นข้อสำคัญสำหรับผู้ต้องการถึงสรณะอันแท้จริง ซึ่งเป็นธรรมปฏิบัติในพระพุทธศาสนา จึงควรทำความเข้าใจในการถึงสรณะประการนี้อีกด้วยและเป็นประการที่สำคัญ การถึงสรณะนั้นก็ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ในเบื้องต้นจึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจหรือรู้จักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ก่อนจึงจะถึงท่านได้ ถ้าไม่รู้จักไม่เข้าใจท่าน ก็ไม่รู้ว่าจะถึงท่านอย่างไรและถึงทำไม การทำความรู้จักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นั้นก็โดยวิธีเรียนให้รู้จักพุทธประวัติ ให้รู้จักเรื่องของพระธรรม ให้รู้จักพระสงฆ์ นี้เป็นวิธีทำความรู้จักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ทั่วไป แต่ก็ควรรู้จักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ โดยวิธีรู้จักพระคุณคือรู้จักพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณแม้โดยย่อ ดังที่ได้แสดงไว้ในนวโกวาทที่ศึกษากันอยู่ บทสวดที่เราสวดกันอยู่ว่า **อิติปิ โส ภควา** เป็นต้น ก็เป็นบทแสดงพระพุทธคุณ **สฺวากฺขาโต** ก็เป็นบทแสดงพระธรรมคุณ **สุปฏิปนฺโน** ก็เป็นบทแสดงพระสังฆคุณ เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยพระคุณแล้ว ท่านผู้ใดก็ตามประกอบด้วยพระคุณที่เป็นพระพุทธคุณดังที่สวดนั้นก็เป็นพระพุทธเจ้า สิ่งอันใดก็ตามที่ประกอบด้วยคุณดังที่ได้แสดงไว้ในพระธรรมคุณก็เป็นพระธรรม หมู่ใดก็ตามที่ประกอบด้วยพระคุณดังที่แสดงไว้ในพระสังฆคุณก็เป็นพระสงฆ์ นี้สรุปเข้ามาโดยพระคุณทำให้รู้จักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ใกล้เข้ามา และ

เป็นปัจจุบัน

ฉะนั้น ก็ให้ทำความรู้จักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ โดยพระคุณแม้โดยย่อ เมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็พอจะสรุปได้ว่า ล้วนแต่เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ ล้วนเป็นสิ่งที่นำให้พ้นทุกข์ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่นำไปสู่ภูมิธรรมที่สูงขึ้นไปที่ดีขึ้นไป ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทั้งนั้น สรุปเข้ามาดั่งนี้คือเป็นของดีเป็นของประเสริฐทั้งนั้น ทั้งพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ให้ทำความรู้จักสรุปเข้ามาดั่งนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อทำความรู้จักแล้วแม้โดยย่อนี้ การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ก็ง่ายเข้าสะดวกเข้า เพราะเป็นการถึงท่านผู้บริสุทธิ์ ถึงสิ่งที่บริสุทธิ์ ถึงหมู่ที่บริสุทธิ์ ที่ดีที่ประเสริฐ เป็นสรณะคือที่พึ่งของจิตใจจริง และเป็นเครื่องดึงใจให้ออกจากกระแสโลกที่ชั่วมาสู่กระแสธรรมที่ดี ฉะนั้น การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จงอย่าถึงแต่วาจาที่เปล่งออกมาว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** แต่ให้ถึงด้วยใจ ให้ถึงในฐานะที่รู้จักว่าเป็นของดีเป็นของประเสริฐ ดึงใจเข้ามาสู่ความบริสุทธิ์ความดีความประเสริฐ ให้จิตใจออกจากสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ ดั่งนี้แหละคือการถึงสรณะอันควรฝึกให้จิตใจมีเป็นประจำในเวลาที่จิตใจประสบเรื่องอะไรต่าง ๆ ที่ชวนให้โลภบ้างโกรธบ้างหลงบ้าง เพราะจิตใจมีสิ่งเหล่านั้นดึงไป เพราะฉะนั้น ต้องมาปฏิบัติระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ให้พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ดึงกลับเข้ามาสู่ความประเสริฐสู่ความดีทั้งหลาย จิตใจดังนี้แหละจึงเรียกว่าเป็นจิตใจที่มีสรณะ.

ตน

ที่พึ่งอันสำคัญที่จะต้องรู้จักคือตนเอง ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้ว่า **"อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ** ตนเป็นที่พึ่งของตน" เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้จึงได้ที่พึ่งเป็น ๔ คือ พระพุทธเป็นสรณะคือที่พึ่ง พระธรรมเป็นสรณะคือที่พึ่ง พระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง และตนเองเป็น**นาถะ**คือที่พึ่งของตน จึงได้ที่พึ่ง ๔ อย่าง

ตนเองที่เป็นนาถะคือที่พึ่งของตนนั้น จะพึงเห็นได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญ แม้ว่าจะมีที่พึ่งอื่น ๆ แต่ตนเองก็ต้องเป็นที่พึ่งของตนเองด้วย คือว่าตนเองจะต้องรับที่พึ่งอื่น ๆ นั้นเข้ามาให้เป็นที่พึ่งของตนเอง เมื่อเป็นดั่งนี้ ความเป็นที่พึ่งนั้น ๆ จึงจะสำเร็จประโยชน์ ดังจะพึงเห็นได้ว่า บรรดาที่พึ่งภายนอกทั้งหลาย เช่นมารดาบิดาครูบาอาจารย์ ซึ่งท่านเป็นที่พึ่งของบรรดาบุตรธิดาศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย แต่ว่าบุตรธิดาและศิษยานุศิษย์ทั้งหลายนั้น ก็จะต้องมีตนเองเป็นที่พึ่งของตนเองด้วย ดังเช่นมารดาบิดาหาอาหารมาให้บุตรธิดารับประทาน ท่านก็สามารถเพียงว่า นำอาหารเข้ามาให้หรือว่าเตรียมอาหารไว้ให้พร้อมแล้วก็เรียกบุตรธิดารับประทาน และอย่างมากที่สุดท่านก็ป้อนเข้าปากให้ ท่านช่วยได้เท่านี้ แต่ว่าบุตรธิดานั้นจะต้องรับอาหารนั้นด้วยตนเอง แม้ถึงขนาดว่าท่านป้อนเข้าปากให้ บุตรธิดาก็จะต้องอ้าปากรับแล้วก็เคี้ยวอาหารกลืนอาหารลงไป แล้วก็จะต้องมีระบบการย่อยอาหารใน

ร่างกายที่เป็นอนามัยไม่มีโรค สามารถย่อยอาหารไปเลี้ยงร่างกายได้ เหล่านี้ก็ต้องพึ่งตนเองทั้งนั้น ถ้าบุตรธิดาไม่อ้าปากรับ หรือแม้ว่าอ้าปากรับแต่ไม่เคี้ยวหรือว่าเคี้ยวแล้วไม่กลืน หรือว่ากลืนแล้วแต่ระบบย่อยใช้ไม่ได้ เป็นโรคอย่างใดอย่างหนึ่ง เหล่านี้มารดาบิดาก็ช่วยอะไรไม่ได้

เพราะฉะนั้น ในส่วนสำคัญนั้น ตนเองจึงต้องช่วยตนเอง เป็นที่พึ่งตนเองดังกล่าว แม้ครูบาอาจารย์ก็เหมือนกัน ท่านเป็นที่พึ่งด้วยประสาทศิลปวิทยาให้ ท่านก็ได้แค่พูดสั่งสอน เขียนสั่งสอน แต่ว่าบรรดาศิษย์นั้นจะต้องตั้งใจฟัง รับเอาคำสอนเข้าไปพิจารณาให้เข้าใจ แล้วก็จดจำเอาไว้ เหล่านี้เป็นต้นจึงจะได้วิชา ถ้าหากว่าศิษย์ไม่ตั้งใจฟัง หนีไปเที่ยวก็ดี นั่งหลับก็ดี คือไม่รับดั่งนี้ จะมีครูบาอาจารย์วิเศษเท่าใดก็ไม่สำเร็จได้ ศิษย์เองต้องพึ่งตนเองในด้านตั้งใจฟัง รับเอาเข้าไปพิจารณาให้เข้าใจแล้วจดจำเอาไว้ เหล่านี้เป็นต้น จึงจะสำเร็จเป็นวิชาความรู้ขึ้นมา

พระพุทธเจ้าเองได้ทรงเป็นพระบรมครู ท่านก็ได้ทรงเป็นผู้บอกคือผู้สั่งสอน แต่ว่าสาวกคือศิษย์ทั้งหลายก็ต้องตั้งใจฟัง แล้วก็รับเอาคำสั่งสอนของพระองค์ไปปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ทางใจของตน จึงจะเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา เป็นวิมุตติขึ้นมา ต้องพึ่งตนเอง ให้เป็นปริยัติธรรมขึ้นที่ตนเอง แล้วก็พึ่งตนเองในการปฏิบัติ ต้องตั้งใจปฏิบัติ จึงจะได้รับผลของการปฏิบัติ ก็ตนเองนั่นแหละได้รับ เพราะฉะนั้น **อตฺตา หิ**

อตฺตโน นาโถ จึงสำคัญมาก แม้จะมีสรณะภายนอกสมบูรณ์ แต่ถ้าหากว่าตนเองไม่รับดั่งนี้แล้วบรรดาที่พึ่งทั้งหลายก็มาเป็นที่พึ่งให้ไม่ได้ ครูบาอาจารย์ก็เป็นที่พึ่งให้ไม่ได้เพราะไม่รับดั่งนี้แล้วจะทำอย่างไร ก็ต้องกลายเป็นอนาถาไม่มีที่พึ่ง ถึงจะมีที่พึ่งภายนอกทั้งหลายแวดล้อมอยู่โดยรอบ มีพ่อแม่ที่ดีร่ำรวยมีเมตตากรุณา มีทรัพย์สินมหาศาล ลูกก็ไม่เอาถ่าน ไม่รับสิ่งที่ดีเข้ามาก็ใช้ไม่ได้ เป็นอนาถา มีครูบาอาจารย์ที่ดีก็เหมือนกัน นักเรียนไม่เอาเรื่องไม่เอาถ่านก็ใช้ไม่ได้อีกเหมือนกัน เป็นอนาถา เข้ามาถึงสำนักที่ดี ได้เข้าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ไม่เอาเรื่องไม่เอาถ่านไม่รับโอวาทก็ใช้ไม่ได้อีกเหมือนกัน กลายเป็นอนาถาผู้ไม่มีที่พึ่ง ดั่งนี้แหละเป็นสิ่งที่ผู้ต้องการความเจริญทั้งหลายจะต้องสำนึกอย่างยิ่งว่า ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเองในการที่จะรับเอาสิ่งที่ดีทั้งหลายเข้ามา และเมื่อรับเอาสิ่งทั้งหลายเข้ามานี่แหละก็เรียกว่าตนเองเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น ตนเองก็เป็นที่พึ่งของตนเองได้ แต่ว่าตนเองจะต้องรับเข้ามา

ในการที่จะรับเข้ามาดังกล่าวข้างต้น สรณะนั่นแหละเป็นข้อสำคัญมาก คือตัวสติตัวปัญญานี้แหละที่จะให้นึกถึงให้รู้ นึกถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ รู้จักพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ แม้ตามที่รู้จักกันว่า ท่านเป็นผู้ที่บริสุทธิ์เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ เป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่ประเสริฐ เอาเพียงเท่านี้ก็ใช้ได้ เป็นตัวสติปัญญาที่นึกถึงที่รู้จักแล้วก็เข้าหาท่าน คือ

เข้าทางที่ดีที่ถูกที่ชอบ ตัวสติปัญญานี้แหละคือสรณะที่จะดึงใจให้พ้นจากอำนาจของกิเลสมารที่มีอยู่แรงมากในทุก ๆ คน เช่นตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ แต่ว่าสรณะดังกล่าวมานี้จะต้องมีกำลังแรงกว่าจึงจะดึงได้ ถ้าหากว่ากำลังน้อยกว่ากำลังของตัณหาแล้วดึงไม่อยู่ ตัณหาจะดึงเอาตัวไป แต่ว่าต้องเข้าใจว่าตนเองนี่แหละเป็นสำคัญ เมื่อตนเองยอมต่อตัณหาแล้วก็ไปตามตัณหาตามกิเลส ถ้าตนเองไม่ยอมก็จะไม่ไปตามตัณหากิเลส แต่ว่าการที่ตนเองจะไม่ยอมนั้นตนเองจะต้องมีสติเป็นกำลัง มีปัญญาเป็นกำลังที่จะต้องระลึกจะต้องนึก และจะต้องทำความรู้ที่เป็นตัวปัญญาให้มั่นคงด้วย

อันปัญญาคือความรู้นี้ทุกคนย่อมมีเป็นภาคพื้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และนอกจากนี้ยังมีปัญญาที่ได้จากการฟังคำสั่งสอนต่าง ๆ แม้จะไม่เป็นปัญญาของตนโดยตรง แต่ก็ยังระลึกได้ยังจับได้ เพราะฉะนั้น จะทำอะไรทุก ๆ อย่างย่อมจะมีความรู้สองอย่างดึงกันอยู่โดยมาก เช่นว่าจะทำดีก็มักจะมีความรู้สึกทางหนึ่งมาดึงไม่ให้ทำ หรือว่าจะทำชั่วก็มักจะมีความรู้สึกอีกทางหนึ่งมาดึงไม่ให้ทำ ดังที่เรียกว่า ความรู้ในบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ซึ่งทุกคนมีความรู้ทั้งสองอย่างนี้อยู่ด้วยกันน้อยหรือมาก แม้แต่เด็กก็มีความรู้เช่นว่าเด็กไปโรงเรียน วันหนึ่งจะหนีโรงเรียนไปดูหนัง เด็กก็รู้เหมือนกันว่าหนีโรงเรียนนี้ไม่ดีไม่ถูกต้อง แต่ว่าการไปโรงเรียน

เป็นการดีถูกต้อง เด็กก็รู้ไม่ใช่ว่าไม่รู้ แต่ในที่สุดเด็กก็หนีโรงเรียนเพราะความอยากดูหนังแรงกว่า คราวนี้เด็กที่อยากไปดูหนังแต่ก็ไม่ไป ไปโรงเรียน เพราะความรู้ว่าถูกต้องแรงกว่าก็ไม่ไปดูหนัง แปลว่าทุกคนย่อมมีความรู้ในสิ่งที่ตนจะทำอยู่ด้วยกันทั้งในทางดีทั้งในทางไม่ดี เครื่องดึงนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าเครื่องดึงดีก็เป็นอันว่าไม่ทำชั่ว ถ้าเครื่องดึงไม่ดีก็เป็นอันว่าทำชั่วไป ก็ทั้งที่รู้นี่แหละโดยมากเป็นอย่างนี้ แต่ที่ไม่รู้จริง ๆ ก็มีเหมือนกัน แต่ว่าน่าจะน้อยกว่าและเป็นเหตุพิเศษ แต่ว่าสำหรับในความประพฤติทั่ว ๆ ไปนั้น เป็นสิ่งที่รู้อยู่โดยมาก แต่ว่ารู้แล้วก็ไม่ทำตามที่รู้หรือตามควรแก่ความรู้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าเครื่องดึงอันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ สรณะจึงมาช่วยตรงนี้ที่จะต้องนึกถึง นึกถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมและพระสงฆ์

ความนึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นี้ รวมความเข้ามาก็คือว่า ระลึกถึงผู้บริสุทธิ์ผู้ที่ดี ระลึกถึงความดีความบริสุทธิ์ ระลึกถึงหมู่ชนที่ดีที่บริสุทธิ์ จะระลึกถึงในแง่ใดแง่หนึ่งก็ได้ ไม่ต้องนึกถึงว่าพระพุทธเจ้าท่านเป็นอย่างนั้นพระธรรมเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์เป็นอย่างนั้นก็ได้ แต่ระลึกถึงในด้านของความผิดชอบชั่วดี ว่าการกระทำอย่างนี้ดี การกระทำอย่างนั้นไม่ดี การกระทำอย่างนี้ถูก การกระทำอย่างนี้ผิด ดั่งนี้ก็ได้ ก็เป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เหมือนกัน เพราะเป็นสัจจะคือความจริงเป็นจริงที่ดีคือเป็น

สัจจะและธรรมะประกอบกัน ไม่ใช่จริงที่ไม่ดี เพราะว่าความจริงนั้นมี ๒ อย่าง จริงที่ชั่วกับจริงที่ดี ความชั่วนั้นจะเป็นความชั่วก็ต้องเป็นความชั่วจริง ความดีนั้นจะเป็นความดีที่ถูกต้องก็ต้องเป็นความดีจริง เป็นจริงที่ดีหรือดีจริง ไม่ต้องการชั่วจริงหรือจริงชั่ว แต่ต้องการจริงดีหรือดีจริง ดั่งนี้ต้องมีธรรมะกับสัจจะ หรือสัจจะกับธรรมะประกอบกัน

ทุกคนมีสติที่จะระลึกได้สำนึกได้ ก็ให้ระลึกลงไปให้แจ้งชัดว่า ที่จะทำจะพูดจะคิดนี้ดีไหมชั่วไหม ดีจริงไหมชั่วจริงไหม ให้มั่นคง นึกเข้าให้มาก ๆ และเมื่อนึกเข้าให้มากจะเป็นปัญญาคือความรู้ขึ้นมาว่านี่ไม่ดี นี่ดี นั่นเป็นดีจริง นั่นคือชั่วจริง ดั่งนี้เป็นต้น นี้เป็นตัวสรณะ **ธมฺมํ สรณํ** ก็อันนี้แหละธรรมะเป็นสรณะก็อันนี้ รวมอยู่ที่นี่ สติปัญญาเป็นตัวสรณะใจไม่ให้ทำไปในสิ่งที่ชั่ว แต่ให้ทำในสิ่งที่ดี และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็แปลว่ามีธรรมะเป็นที่พึ่ง เมื่อมีธรรมะเป็นที่พึ่ง พระพุทธเจ้าพระสงฆ์ก็รวมอยู่ในธรรมะนี้แหละไม่ได้อยู่ที่ไหน เมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็จะเป็น **อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ** ตนเป็นที่พึ่งของตนเองได้เพราะมีธรรมะเป็นที่พึ่ง พึ่งธรรมะ มีสติสัมปชัญญะมีปัญญา นำตนไม่ให้ประพฤติไปในทางที่ผิด แต่ให้ประพฤติไปในทางที่ถูก ไม่ให้กิเลสมารดึงเอาตัวไป แต่ให้สรณะ **ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ** ดึงเอาตัวมาในสิ่งที่ดีที่ถูก นี้เป็นสิ่งสำคัญมาก ต้องหมั่นอบรมอยู่เสมอให้เป็นสันดาน ให้เป็นนิสัยอุปนิสัย

วาสนา

คำว่าวาสนาในภาษาไทยนั้นมักจะใช้ในทางดี แต่อันที่จริงนั้นเป็นคำกลาง ๆ แปลว่าอยู่ตัว ก็มีลักษณะเป็นอันเดียวกับสันดานและนิสัย สิ่งที่อยู่ตัวแล้วดั่งนี้แก้ยาก ถ้าอยู่ตัวในทางผิดแล้วก็แก้ยาก แต่ว่าไม่ใช่แก้ไม่ได้ ถ้าไม่แก้แล้วเอาดีไม่ได้ ทำอย่างไร ๆ ก็เอาดีไม่ได้ จะมาบวชเรียนพรรษา ๒ พรรษา ๒๐ ปี ๓๐ ปี หรือตลอดชีวิต ถ้าไม่แก้แล้วเอาดีไม่ได้ และก็จุดสำคัญของการปฏิบัติพุทธศาสนานั้นต้องการแก้สิ่งที่อยู่ตัวอันนี้ให้อยู่ตัวในทางที่ดี แก้ให้เป็นไปในทางดี

ในการแก้นั้นก็ไม่ยากเย็นอะไรก็แก้วิธีเดียวกัน การอยู่ตัวนั้นเกิดจากการทำบ่อย ๆ เหมือนม้วนกระดาษนั้น กระดาษก็ม้วนตัวอยู่ตัวไม่คลี่ออก จับให้คลี่ออกก็ม้วนเข้าตามเดิม เพราะ-ฉะนั้น ก็ตั้งใจทำดีบ่อย ๆ ซึ่งทีแรกก็เป็นการยาก เป็นความทุกข์เป็นความเดือดร้อน ติดขัดโน่นติดขัดนี่ เสียโน่นเสียนี่อะไรต่าง ๆ แต่ก็ต้องตั้งใจทำ อันนี้แหละจึงมาถึงที่ว่าต้องรู้อริยสัจ ต้องรู้ว่าความทุกข์ที่บังเกิดขึ้นนั้น ติดขัดต่าง ๆ นั้นไม่ได้เกิดจากความดี หรือสิ่งที่ดี แต่เกิดจากตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากของจิตหรือเกิดจากกิเลสโลภ โกรธ หลง เป็นต้นที่มาเป็นตัววาสนาคอยดึงใจเราอยู่ เพราะฉะนั้น ก็ต้องสำนึก

ตัวเองว่า เราอย่ามีตัณหาเป็นวาสนา อย่ามีโลภ โกรธ หลง เป็นวาสนา อย่ามีความชั่วเป็นวาสนา ขอให้เรามีความดีเป็นวาสนา มีธรรมะเป็นวาสนา

แต่การที่จะมีความดีมีธรรมะเป็นวาสนานั่น จะต้องหมั่นปฏิบัติความดี ให้ความดีอยู่ตัว เหมือนอย่างกระดาษที่ม้วนอยู่นำมาจับคลี่บ่อย ๆ บางทีก็ต้องบังคับเอาอะไรทับไว้ ไม่ยอมให้กระดาษม้วนตัวกลับ เพราะถ้าคลี่กระดาษมาตามเดิมแล้วก็จะไม่ม้วนกลับ ฉันใดก็ดี แม้จะมีกิเลสเป็นวาสนา หรือมีความชั่วเป็นวาสนาอยู่ แต่เมื่อทำความดีบ่อย ๆ มีธรรมะเป็นสรณะดังกล่าวมาแล้ว อบรมสติอบรมปัญญาตักเตือนตนเอง ว่าตนเองด่าตนเองเข้า อะไรเหล่านี้เป็นต้น ทำดีบ่อย ๆ แล้วก็จะสร้างวาสนาในทางดี ความดีหรือธรรมะจะมาเป็นวาสนา และเมื่อมีความดีมีธรรมะเป็นวาสนาขึ้นแล้ว จะกลับไปทำความชั่วอีกก็จะไม่ยอมทำ ใจไม่ยอมทำ เหมือนอย่างกระดาษที่ม้วนอยู่ตัวแล้วกลับคลี่ใหม่ กระดาษก็ไม่ยอมคลี่ ฉันใดก็ดี

นี่เป็นลักษณะของจิตซึ่งจะต้องมีความรู้ในอริยสัจมาประกอบให้เป็นตัวปัญญา ให้รู้จักว่า ขณะที่ทำความดีจะเดือดร้อนเสียนั่นเสียนี่ต่าง ๆ นั้น นั่นเพราะมีตัณหาเป็นสมุทัย มีกิเลสเป็นสมุทัย ให้รู้จักว่านั่นเป็นตัวทุกข์ นั่นเป็นสมุทัยคือตัณหา และการที่ปฏิบัติดีนั่นแหละเป็นตัวมรรค แล้วก็จะดับตัณหาได้ ก็เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ซึ่งเป็นตัวความสุขอันเป็นผลของการปฏิบัติ ให้รู้จักเหตุรู้จักผลควบคู่

กันไปด้วย ดั่งนี้เป็นตัวปัญญา ต้องอาศัยตนเองปฏิบัติทั้งนั้น ให้ทำไปแล้วจะกลับตัวได้ ใครมีวาสนาชั่วก็จะกลับมีวาสนาดี วาสนาชั่วนั้นไม่สำคัญที่ชาติกำเนิดหรือทรัพย์สมบัติอะไรทั้งหมด แต่สำคัญที่ความดีความชั่วนี่แหละ เมื่อมีความดีเป็นวาสนา วาสนาดี เมื่อมีความชั่วเป็นวาสนา วาสนาชั่ว อันนี้เป็นสิ่งสำคัญให้มีความสำนึกอยู่ ปฏิบัติตนให้มีธรรมะเป็นสรณะ เมื่อมีธรรมะเป็นสรณะก็จะมีวาสนาดี ตนเองก็เป็นที่พึ่งของตนเองได้ อันนี้แหละเป็นจุดสำคัญที่จะต้องมีสรณะ

ปัญญา

ความรู้ที่เป็นตัวปัญญานั้นคือความรู้จริง รู้กับจริงบวกกันเป็นความรู้จริง มีความรู้จริงอยู่ในสิ่งใดก็มีปัญญาอยู่ในสิ่งนั้นและในข้อนั้น รู้จริงนั้นคือรู้จริงตามเหตุและผล หรือรู้ว่ารู้เหตุผลตามเป็นจริง ทุก ๆ อย่างจะต้องมีเหตุมีผลประกอบด้วยกันอยู่ ปัญญาเท่านั้นที่จะรู้จริงในเหตุและผล คือรู้ถึงเหตุที่จริงรู้ถึงผลที่จริงของเหตุนั้น ๆ ได้ แต่ก็อาศัยสื่อ ๓ ประการ คือ หนึ่ง **สุตา** การฟัง สอง **จินตา** ความคิดพินิจพิจารณา และสาม **ภาวนา** การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

สุตา คือการฟังประการแรกนั้น ก็เพราะว่าตั้งแต่ครั้งโบราณมานั้น สื่อที่จะต่อความรู้ที่เป็นตัวปัญญาอาศัยการฟังทางหู เพราะยังไม่มีหนังสือสำหรับอ่าน จึงต้องอาศัยการฟังการสดับทางหู อาจารย์เป็นผู้บอกอธิบายและศิษย์ก็ฟัง ซึ่งวิธีนี้บัดนี้ก็ยังต้องใช้อยู่ ต่อมาเมื่อมีหนังสือขึ้นก็ใช้อ่านหรือใช้ตาอ่าน แต่อันที่จริงนั้นก็อ่านตัวหนังสือที่เป็นภาษาซึ่งแทนเสียงที่พูด เท่ากับแทนหูแทนปากที่แสดง แต่ต้องใช้ตาอ่าน เพราะฉะนั้น การอ่านหนังสือเป็นทางต่อความรู้อีกอย่างหนึ่ง สรุปแล้วใช้ต่อความรู้ทางอายตนะ ๕ ข้างต้น คือทางตาด้วยการดูการอ่าน ทางหูด้วยการฟัง ทางจมูกด้วยการ

สูดดม ทางลิ้นด้วยการลิ้มรส ทางกายด้วยการสัมผัสถูกต้อง ทั้ง ๕ ทางนี้ก็รวมเข้าในคำว่าสุตา การฟังเป็นสื่อให้เกิดปัญญาอย่างหนึ่ง

ทางที่สองได้แก่ **จินตา** ความคิดพิจารณา คืออาศัยอายตนะที่ ๖ มโนคือใจ ใจเพ่งพินิจพิจารณาคือต้องคิด จินตาเป็นสื่อให้เกิดปัญญาที่ละเอียดเข้า

ทางที่สามคือ ***ภาวนา*** การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คำว่า *ภาวนา*นั้นถ้าใช้ในภาษาไทยคล้ายกับการบริกรรม*ภาวนา* ทางจิตใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่สู้มีความหมายอะไรลึกซึ้งนัก แต่อันที่จริงมีความหมายที่สำคัญคือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดังนี้เรียกว่า*ภาวนา* เป็นทางให้เกิดปัญญาซึ่งนับว่าเป็นข้อสำคัญเพราะ*ภาวนา*นั้นก็คือการปฏิบัติทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น

สุตา จินตา และ***ภาวนา*** ทั้ง ๓ ทางนี้เป็นทางให้เกิดปัญญาคือความรู้ มนุษย์เรานี้ได้มีเครื่องมือเหล่านี้อยู่พร้อม มีทั้งตัวจิตที่เป็นธาตุรู้ มีทั้งสชาติปัญญา ปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิด และมีทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ ซึ่งเป็นสื่อให้เกิดความรู้ที่เป็นตัวปัญญา และมีมือเท้าสามารถที่จะประกอบทำอะไรต่าง ๆ กล่าวรวมว่า มีกาย วาจา ใจ พร้อมที่จะประกอบกระทำอะไร ๆ ให้มีให้เป็นขึ้นได้ เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่ามนุษย์เราสามารถสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นเป็นอันมาก สร้างบ้านเมือง สร้างวัตถุใช้สอยให้เกิดความสมบูรณ์บริบูรณ์ ตลอดจนถึงสร้างเครื่องทำลายล้างกัน

ต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะในจิตของทุกคนนั้นยังประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วน คือส่วนกุศลกับส่วนอกุศล กล่าวอย่างกว้าง ๆ คือทั้งส่วนดีและส่วนชั่วประกอบกันอยู่ ว่าถึงส่วนชั่วนั้นได้แก่กิเลสทั้งหลายซึ่งเป็นเครื่องทำจิตใจให้เศร้าหมอง ที่เป็นอย่างละเอียดอันนอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดานที่ทำให้เกิดเป็นนิสัยฝ่ายชั่ว สันดานฝ่ายชั่วเรียกว่าอาสวอนุสัย อาสวะแปลว่าหมักหมม อนุสัยแปลว่านอนจม ซึ่งนอนจมหมักหมมในจิตสันดาน เป็นสันดานหรือนิสัยฝ่ายชั่วดั่งนี้ก็มี ส่วนเป็นฝ่ายดีก็คือ เป็นบารมีคือเป็นความดีที่ได้ปฏิบัติอบรมสั่งสมเก็บเพิ่มเติมเอาไว้ จึงมีอยู่ทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าจิตใจนี้นั้นบางคราวก็ดี บางคราวก็ร้าย เมื่อมีโลภโกรธหลงแรงก็ร้าย แต่ถ้าตรงข้ามคือมีเมตตากรุณาแรงก็ดี และในบางคราวก็มีเหตุผลทำอะไรก็มีเหตุผลแสดงว่ามีปัญญาที่แจ่มใสรู้เหตุผล บางคราวก็ไม่มีเหตุผลดังเช่นคนที่ลุอำนาจของอารมณ์ เวลาอารมณ์ไม่ดีก็ไม่มีเหตุไม่มีผล เวลาอารมณ์ดีใจเย็น ก็มีเหตุมีผลอันส่องถึงว่ามีปัญญาดีแจ่มใส ก็ปรากฏอยู่ดังนี้

เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีศาสนาสำหรับเป็นเครื่องสั่งสอนอบรมคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่แสดงมาโดยลำดับนี้ก็เป็นตัวศาสนา เป็นเครื่องปกครองอบรมจิตใจนี้นั่นเอง และปัญญาก็เป็นข้อสำคัญที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เพราะว่าเมื่อได้ปัญญารู้เหตุรู้ผลใช้เหตุใช้ผล ก็ย่อมจะเป็นไปในทางที่ดี เป็นไปในทาง

ที่เจริญ ถ้าไม่ใช้ปัญญาก็เป็นไปในทางที่เสื่อม ที่กล่าวดังนี้ก็หมายความว่ามีปัญญารู้เหตุรู้ผลและใช้เหตุใช้ผลนั้น ก็คือรู้เหตุผลอันถูกต้อง รู้เหตุผลที่เป็นตัวความจริง ใช้เหตุใช้ผลนั้นก็หมายความว่าใช้เหตุผลที่ถูกต้อง และปัญญาที่รู้หรือใช้เหตุผลที่ถูกต้องนี้ก็ไม่ใช่สิ่งที่จะพึงได้จากโรงเรียนโดยตรง หรือจากการอบรมต่าง ๆ โดยตรง แต่เกิดจากตัวเองที่จะต้องมีศีลคือความสำรวมดังกล่าว จะต้องมีจิตตั้งเพื่อที่จะฟังเพื่อที่จะรู้อันเป็นสมาธิดังกล่าวนี้ในเหตุการณ์ทั้งหลายที่ประสบ เมื่อเป็นดั่งนี้ ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาจะผุดขึ้นมา เหมือนเช่นการเข้าโรงเรียน เรียนวิชาความรู้ต่าง ๆ หรือแม้การฟังธรรม การเรียนธรรมในโรงเรียน หรือแม้ว่าการฟังธรรมบรรยายที่สอนก็เหมือนกัน ตั้งจิตฟังก็ได้ปัญญาคือความรู้ในธรรม แต่เป็นความรู้ในขั้นปริยัติที่รู้จำรู้เข้าใจ แต่อาจจะไม่ใช่ตัวปัญญาที่รู้ถึงเหตุจริงผลจริงดังที่กล่าวมานั้น ยังไม่ใช่ก็ได้ แต่ว่ารู้จำรู้เข้าใจ จึงเป็นปัญญาในขั้นปริยัติ

อันปัญญาที่รู้จริงถึงเหตุถึงผลต้องเป็นปัญญาที่มีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือจะต้องละได้เว้นได้เป็นประการสำคัญดังจะมีตัวอย่างเล่าให้ฟังต่อไป เช่นฟังเรื่องศีล ๕ แล้วรู้ จำและเข้าใจ ศีล ๕ ก็ได้แก่เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักเว้นจากความประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ และเว้นจากการดื่มน้ำเมา ฟังแล้วก็รู้ เข้าใจและจำได้ เพราะเคยฟังมาหนักหนาตามที่พ่อแม่สั่งสอนตั้งแต่เป็นเด็กว่า นี่ดี

ควรทำ นี่ชั่วอย่าทำ แล้วฟังคำสอนทางศาสนาว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ ก็รู้ก็จำได้ ซึ่งก็เป็นปัญญาเหมือนกัน เป็นปัญญาที่เป็นปริยัติปัญญา แต่จะเว้นการกระทำนั้นได้เท่าใด เมื่อพิจารณาที่ตัวเอง ทุกคนก็จะรู้ได้ว่าทำได้บ้างไม่ได้บ้าง อยากทำบ้างไม่อยากทำบ้าง ก็แสดงว่ายังทำดีทำชั่วกันอยู่ ทั้งที่รู้ว่าควรหรือไม่ควร จึงต้องมาพิจารณาว่าเพราะอะไร ก็เพราะลุอำนาจของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจเป็นข้อสำคัญ อีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ยังลุอำนาจต่อความโลภ โกรธ หลง คือโลภอยากได้ขึ้นมาก็ต้องเอาให้ได้ โกรธมีโทสะขึ้นมาก็ต้องทำร้ายเขาให้ได้ หลงขึ้นมาก็ต้องว่ากันไปตามที่หลงใหลนั้น พูดรวมเข้ามาก็คือว่าลุอำนาจของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น ทั้งที่รู้อยู่ก็ไม่สามารถจะห้ามได้ จึงต้องทำชั่วกันบ้างทำดีกันบ้างดังที่เป็นไปกันอยู่ ดั่งนี้เรียกว่ากำลังปัญญายังไม่พอ ยังเป็นปัญญาคือความรู้ที่ทำให้ละยังไม่ได้ตัดไม่ได้ ยังเป็นปริยัติปัญญา

คราวนี้ปัญญาที่ต้องการจริง ๆ นั้น ต้องการปัญญาที่รู้แล้วก็ละได้ตัดได้ แต่ปัญญาดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างที่เราต้องการให้เกิด ต้องปฏิบัติให้ถึงขั้นถึงตอน หรือว่าต้องอบรมให้ถึงขั้นถึงตอน ถ้ายังไม่ถึงขั้นถึงตอนก็ไม่ได้ แต่ถ้าถึงขั้นถึงตอนแล้วได้แสงอะไรแหย่เข้าไปนิดเดียว จิตจะได้ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันที จิตที่ได้ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันทีนั้น อันที่จริงก็เกิดจากการที่อบรมบ่อย ๆ นั้นแหละ ทำมาเรื่อย ๆ

จะทำมาในอดีตนานเท่าใดก็ตามหรือในปัจจุบันก็ตาม เมื่อถึงขั้นถึงตอนเข้าแล้วก็จะได้ความรู้ความสำนึกที่ละได้ตัดได้ นั่นเป็นตัวปัญญาที่ต้องการ ซึ่งปัญญาที่ต้องการนี้ก็ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า เมื่อถึงขั้นถึงตอนแล้ว ได้อะไรเข้าไปตักเตือนแนะแนวหรือชี้ทางแล้วจะเกิดปัญญาขึ้นมาทันทีที่ละได้ตัดได้อย่างไม่น่าเชื่อ

ดังเช่นเรื่ององคุลีมาลโจรที่ต้องการความรู้ก็ไปเรียนวิชาจากอาจารย์ อาจารย์ก็ประสาทวิชาให้ คราวนี้ลูกศิษย์ด้วยกันอิจฉาริษยาว่าอาจารย์จะรักองคุลีมาลมาก เพราะว่าตั้งใจเรียนตั้งใจปฏิบัติ จึงยุแหย่อาจารย์ว่าเป็นศิษย์ที่คิดทรยศต่ออาจารย์ อาจารย์ก็เกิดความแคลงใจตามคำยุยง ครั้นจะฆ่าจะทำลายศิษย์ของตนเองก็น่าเกลียด จึงได้แกล้งบอกวิธีที่จะให้สำเร็จความรู้อย่างสูงสุดคือต้องไปฆ่าคนแล้วเอานิ้วมาให้ครบพันจึงจะประสาทวิทยาที่สูงสุดให้ องคุลีมาลก็เชื่อก็กลายเป็นโจรฆ่าคนตัดนิ้วมารวมแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยขององคุลีมาลโจรว่า อันที่จริงนั้นได้อบรมบารมีมาดีมาก และก็ต้องการความรู้ ไม่ได้มีเจตนาที่เป็นสันดานชั่ว สันดานทรามอย่างไร แต่เพราะหลงผิดตามคำบอกของอาจารย์ สันดานไม่ชั่วร้าย พอที่จะโปรดได้ จึงได้เสด็จไปโปรด องคุลีมาลโจรเห็นพระพุทธเจ้าก็วิ่งไล่ตาม พระพุทธเจ้าก็เสด็จเดินไปตามปรกติ แต่องคุลีมาลก็ไล่ไม่ทัน ก็ร้องบอกว่า สมณะ สมณะจงหยุด จงหยุด พระพุทธเจ้าก็ทรงตอบว่า เราหยุดแล้ว

แต่ท่านยังไม่หยุด ก็ด้วยคำเพียงเท่านี้ไปจี้ใจขององคุลีมาลโจรให้ได้ความสำนึกที่เป็นตัวปัญญาขึ้นมา แล้วก็รู้ตัวเองว่าไม่หยุดจริง คือยังฆ่ามนุษย์ทำบาปอยาบช้าอยู่เป็นอันมาก ก็ได้สติ ได้ปัญญาขึ้นมา ก็ทิ้งดาบกราบพระพุทธเจ้าแล้วขอบวช ก็ได้บวชเป็นภิกษุแล้วบำเพ็ญเพียรจนสำเร็จได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ก็ด้วยวาจาเพียงเท่านี้ก็จี้ใจขององคุลีมาล-โจรให้ได้ปัญญาขึ้นได้

ปัญญานี้แหละที่ต้องการ แม้จะไปเทศน์สัก ๒-๓ ชั่วโมงก็ไม่ได้ปัญญาอันนี้ ถ้าจี้ให้ถูกจุดแล้วก็ได้ปัญญาอันนี้ขึ้นมาก็จะหยุด อันนี้แหละสำคัญเป็นปัญญาที่ได้โดยไม่มีหลักสูตรและไม่มีโรงเรียน แต่กล่าวได้ว่าเกิดจากการปฏิบัติอบรมให้มากขึ้น ๆ นี้แหละ แล้วจะถึงจุดที่ต้องการของภูมิสาวกคือหยุดได้ แต่ถ้าไม่มีผู้จี้ก็จะไม่ได้

ธรรมะ

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นก็สั่งสอนถึงเหตุและผล ตั้งแต่เป็นขั้นที่เป็นพื้นฐานธรรมดาขึ้นไป และก็ต้องมีความเข้าใจอีกด้วยว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นปฏิบัติได้ คือสั่งสอนในข้อที่ปฏิบัติได้ และปฏิบัติให้บังเกิดประโยชนสุข ถ้าปฏิบัติไม่ได้ก็ไม่ทรงสอน การที่จะปฏิบัติได้นั้นต้องหมายความว่ารู้ได้เข้าใจได้ ถ้ารู้ไม่ได้เข้าใจไม่ได้ก็ไม่ทรงสั่งสอน ฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นจึงรวมอยู่ในอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ ข้อ ในติกะหมวด ๓ นวโกวาท คือ

หนึ่ง ทรงสั่งสอนข้อที่ควรรู้ควรเห็น คือทรงสั่งสอนเพื่อรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

สอง ทรงสั่งสอนมีนิทาน คือมีเหตุที่ตรองตามให้เห็นจริงได้

สาม ทรงสั่งสอนมีปาฏิหาริย์ คือปฏิบัติได้สมจริงตามที่ทรงสั่งสอน คือได้รับประโยชนสุขจากการปฏิบัติ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ได้รับความสิ้นกิเลส และกองทุกข์ตามภูมิตามชั้นของการปฏิบัติ

อาการทั้ง ๓ นั้น เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน

จึงแสดงไว้ในพระสูตรอันหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงกำใบไม้ไว้ในพระหัตถ์หนึ่งกำและตรัสถามว่า ใบไม้ที่ทรงกำไว้ในพระหัตถ์กับใบไม้ในป่านี้ทั้งหมด ข้างใดมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบไม้ในป่าทั้งหมดนี้มากกว่า ส่วนใบไม้ในกำพระหัตถ์นี้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น จึงตรัสว่า ธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นเหมือนใบไม้ในกำพระหัตถ์นั้น แต่ธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้นก็เหมือนอย่างใบไม้ในป่าทั้งสิ้น

ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสพร้อมกับอุปมานี้ก็เป็นเครื่องแสดงว่า พระบรมศาสดาทรงเลือกสั่งสอนเฉพาะธรรมที่เป็นประโยชน์ให้ได้ผลดังกล่าว รวมเข้าก็ในอาการที่ทรงสั่งสอน ๓ ข้อนั้น ไม่ได้ทรงสั่งสอนเรื่อย ๆ ไปตามที่ได้ตรัสรู้ แต่มุ่งสั่งสอนให้เหมาะแก่ประโยชน์ที่ผู้ฟังจะได้รับรู้ ได้เข้าใจตรองตามให้เห็นจริง และปฏิบัติรับผลได้เป็นประโยชนสุขต่าง ๆ ได้เท่านั้น และในข้อที่ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนเป็นไปตามเหตุผลที่เป็นธรรมดาทั่วไป ตั้งแต่ขั้นมูลฐานดังกล่าว และรวมเข้าในอาการทั้ง ๓ ที่กล่าวนั้น กับทั้งเป็นไปตามที่ได้กล่าวไว้ทรงสั่งสอนเฉพาะที่เป็นภายในจึงรู้ได้เห็นได้ ทั้งเป็นพื้นฐานของศีลธรรมทั่วไป ก็ยกตัวอย่างบางประการคือกล่าวถึงความรังเกียจและความกลัว

ทุกคนมีความรังเกียจและความกลัวอยู่ด้วยกัน เช่นมีความรังเกียจต่อสิ่งที่ไม่สะอาดและสิ่งที่เป็นภัยอันตรายต่าง ๆ ต่อชีวิต มีความกลัวต่อความตาย ทั้งนี้เพราะทุกคน

มีความรักตนและชีวิตของตน อันนี้เป็นสิ่งธรรมดาของคนทุกคน คือมีความรักตน รักชีวิต มีความกลัวตาย กลัวภัยอันตรายต่อชีวิต รังเกียจต่อสิ่งที่เป็นภัยอันตรายต่อชีวิต รังเกียจสิ่งที่สกปรกต่าง ๆ ดังนี้กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในทุก ๆ คน พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงความกลัว ความรังเกียจ ความรักตนดังกล่าวนี้ให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมาโดยเหตุและผล เพราะว่าอันความกลัว ความรังเกียจ ความรักตนนี้ เรียกว่ามีเป็นสันดานของมนุษย์และก็ของสัตว์เดียรัจฉานด้วย ซึ่งยังไม่เป็นธรรมปฏิบัติ ยังมีเป็นธรรมดาเป็นพื้นสันดานหรือนิสัย

นักจิตวิทยาบางท่านได้แสดงว่า สัตว์เดียรัจฉานชนิดที่มีความรู้น้อยยังไม่รู้จักกลัวตาย รู้จักแต่กลัวเจ็บ รู้อย่างไรไม่ทราบท่านแสดงทัศนะอย่างนั้น ส่วนสัตว์เดียรัจฉานที่มีความรู้มากขึ้นจึงรู้จักกลัวตาย มนุษย์นั้นเป็นสัตวโลกที่มีความรู้มากและมีปัญญาสูงดังกล่าว จึงรู้จักกลัวตายและมีความกลัวตายอันกล่าวได้ว่าเป็นความกลัวอย่างยิ่ง เพราะว่ารักตน คือรักชีวิตอย่างยิ่งเป็นสันดาน ซึ่งยังไม่เป็นธรรมะ พระพุทธเจ้าจึงได้สอนยกเอาสิ่งเหล่านี้มาให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้น ให้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่นี้นั้นแหละด้วยปัญญาให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมา

อันความกลัว ความรังเกียจดังกล่าวมานั้นซึ่งมีเป็นสันดาน ถ้าหากว่ามาใช้เหตุผลด้วยปัญญาโดยพิจารณาว่า บุคคลแม้จะมีความกลัว ความรังเกียจดังกล่าวมานั้น แต่ว่าก็ยัง

ปฏิบัติทำร้ายร่างกายและชีวิตของผู้อื่นด้วยเหตุต่าง ๆ ดังเช่น คนเราก็บริโภคเนื้อสัตว์ด้วยการฆ่าสัตว์เป็นอาหารกันอยู่เป็นประจำ และนอกจากนี้ยังทำร้ายร่างกายและชีวิตของคนด้วยกันด้วยโทสะ หรือพูดรวม ๆ ว่าด้วยโลภะ โทสะ โมหะ อีกเป็นอันมาก ทั้งที่เป็นส่วนจำเพาะบุคคล ในบางคราวก็รวมกันเป็นหมู่จนถึงเป็นประเทศ เป็นฝ่าย ๆ ในโลกทำสงครามต่อกันฆ่ากัน

เมื่อว่าถึงปรกติก็ทำร้ายกันอยู่เป็นประจำด้วยโลภ โกรธ หลงดังกล่าว และนอกจากการทำร้ายร่างกายและชีวิตกันแล้วก็ยังเบียดเบียนกันและกันด้วยประการอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ทั้งที่ทุก ๆ คนต่างก็มีความรักตัว รักชีวิต ต่างก็มีความกลัวตาย กลัวภัยอันตราย รังเกียจภัยอันตรายต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นอยู่ด้วยกัน เมื่อเป็นดั่งนี้ แม้ว่าผู้ที่ไปประกอบประทุษกรรมทำร้ายผู้อื่น แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่พอใจให้ใครมาทำร้ายตน กลัวผู้ที่จะมาทำร้ายตน รังเกียจผู้ที่จะมาทำร้ายตน และกล่าวหาว่าผู้ที่มาทำร้ายตนนั้นเป็นผู้ร้าย ดังที่พูดกันอยู่เป็นประจำ เช่นว่าผู้ร้ายเข้าบ้าน ผู้ร้ายมาขโมย เป็นต้น แต่ว่าการที่ตนจะไปทำกับผู้อื่นบ้างนั้น ไม่ได้นึกว่าตนเองซึ่งไปทำเขานั้นก็เป็นผู้ร้ายต่อเขา

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนวางหลักของศีลธรรมลงตรงนี้ ศาสนาเข้ามาตรงนี้ คือเข้ามาตรงที่ว่า ให้มีสติ ความระลึกรู้ และมีปัญญา ความรู้รอบคอบตามเหตุและผลขึ้นมาว่า ตนเอง

ก็รักตนรักชีวิต กลัวตาย รังเกียจภัยอันตรายต่าง ๆ ฉันใด บุคคลอื่น สัตว์อื่นก็รักตัว รักชีวิต กลัวตาย กลัวภัยอันตราย ต่าง ๆ รังเกียจสิ่งที่เป็นภัยอันตรายต่าง ๆ เหมือนกันฉันนั้น เมื่อเป็นดั่งนี้ เมื่อตนไม่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นมาทำร้ายตน ก็ไม่ควรจะไปทำร้ายผู้อื่น ดั่งนี้จึงจะยุติธรรมหรือเป็นความ ถูกต้อง และเมื่อตนเองนั้นกลัวคนร้าย รังเกียจคนร้าย หรือ กลัวผู้อื่นรังเกียจผู้อื่นเป็นคนร้าย ก็ควรจะกลัวตนเองรังเกียจ ตนเองที่จะเป็นผู้ร้ายด้วย ดั่งนี้จึงจะถูกต้อง และเมื่อมีความ กลัวตนเอง รังเกียจตนเองเป็นคนร้ายดั่งนี้ ก็จะทำให้เกิดการ งดเว้นจากการที่จะไปทำร้ายคนอื่น ก็จะเป็นศีลขึ้นมาที่ตรงนี้

ความกลัวตนเองที่จะเป็นคนร้ายนี้ก็คือ **"โอตตัปปะ"** รังเกียจตนเองที่จะเป็นคนร้ายนั้นก็คือ **"หิริ"** จึงได้ทรงบัญญัติ หิริโอตตัปปะขึ้นเป็นธรรมที่เป็นโลกบาลคุ้มครองโลก คือคุ้มครอง ตนเองก่อน แล้วก็คุ้มครองผู้อื่นด้วย แล้วจึงบัญญัติศีลขึ้นมาตรงนี้ ตั้งอยู่บนหลักของความยุติธรรมตามเหตุและผล ก็ปรับปรุง เอาความกลัว ความรังเกียจและความรักชีวิตนี้แหละขึ้นมาเป็น ศีลธรรม ซึ่งศีลธรรมหรือเรียกรวม ๆ คำเดียวว่าธรรม เป็นต้นว่า ศีลหิริโอตตัปปะที่กล่าวมานี้ ก็ปรับปรุงจากสิ่งที่เป็นพื้นฐาน อันยังไม่เป็นธรรมะให้เป็นธรรมะขึ้น และคนที่จะเป็นคนขึ้น มานั้นก็ด้วยธรรมะนี้เท่านั้น อันเกิดจากปัญญามิใช่เกิดจาก สิ่งอื่น และคนมาเป็นผู้เจริญ เป็นมนุษย์บ้าน มนุษย์เมือง มีอารยธรรมวัฒนธรรม พ้นจากคนป่า คนดอย มาเป็นอริยชน

หรืออารยชนก็ด้วยธรรมะนี้เท่านั้น ต้องปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่ในสันดานนี้แหละให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมาตามเหตุและผล และเป็นเหตุผลที่เป็นสามัญมิได้ลึกซึ้งอะไร แต่ว่าต้องใช้ปัญญาจับเหตุจับผลให้ถูกแล้วรู้จักเทียบเคียง และตั้งอยู่บนพื้นฐานความยุติธรรมที่ทุก ๆ คนต้องการ

เราจะพึงเห็นได้ว่าบรรดาสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายก็มีความกลัว ความรังเกียจ ความรักตัว รักชีวิต มนุษย์ทุกคนแม้จะมีสันดานอย่างไร มีบาปหยาบช้าอย่างไร ก็มีความกลัว ความรังเกียจ ความรักตัว รักชีวิตดังกล่าวด้วยกันทั้งนั้น แต่ว่าขาดปัญญาที่ละเอียดที่จะจับเหตุจับผลและตั้งอยู่ในความยุติธรรมดังกล่าว เพราะฉะนั้น จึงมิได้นึกถึงอีกฝ่ายหนึ่ง มุ่งให้สำเร็จประโยชน์ตนเท่านั้นเป็นที่ตั้ง ก็เพราะรักตัว รักชีวิตนั่นเอง จึงทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว และทำอะไรต่าง ๆ เพื่อตัวด้วยการไปทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่ ไม่ได้นึกว่าคนอื่นเขาก็มีความรักตัวรักชีวิตเช่นเดียวกับตนไม่แตกต่างกัน แล้วก็พากันรังเกียจโจรผู้ร้ายภายนอก แต่ไม่ได้นึกถึงตนเองที่จะเป็นผู้ร้ายสำหรับผู้อื่น เมื่อเป็นดั่งนี้จึงต่างเบียดเบียนซึ่งกันและกัน และก่อความทุกข์ให้กันและกัน มีมูลมาจากความเห็นแก่ตัว เพราะรักตน รักชีวิตของตน และไม่มีธรรมะอยู่ในจิตใจ ธรรมะที่เป็นตัวเหตุผลที่เป็นความยุติธรรมแม้ในขั้นพื้นฐานดังกล่าวนั้น

เพราะฉะนั้น ความประพฤติของบุคคลแต่ละคนจึงเป็นไป

ในทางที่ชั่วที่ผิดมากหรือน้อย สุดแต่ว่าจะมีปัญญาเข้าถึงธรรมะ แม้ที่เป็นขั้นพื้นฐานดังกล่าวมากหรือน้อยเพียงไร ถ้ามีปัญญาเข้าถึงธรรมะที่เป็นพื้นฐานอันนี้น้อยก็ประพฤติไปในทางเสียมาก แต่อาจจะเข้าใจว่าดีก็ได้ ถ้าหากว่าไม่มีธรรมะที่เป็นพื้นฐานนี้ปกครองอยู่ ความทุกข์ทั้งหลายของบุคคลที่เกิดขึ้นจากกรรมต่าง ๆ ก็จะมีมากขึ้น จนถึงสมัยที่เรียกว่าเป็นมิคสัญญี มีความสำคัญในกันและกันเหมือนอย่างเนื้อถึกประหารกันตายเป็นเบือไป ดูก็ไม่น่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ในหมู่มนุษย์ แต่ก็เป็นสิ่งที่มี ในปัจจุบันก็มีอยู่ แม้ในที่ไม่ไกลจากประเทศเราไม่น่าจะมีก็ยังมี

ฉะนั้น อย่าไปมองข้ามธรรมะที่เป็นขั้นพื้นฐานอันนี้ เอาเพียงเท่านี้แหละ ทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง ใช้ปัญญาพิจารณาว่าที่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นจากพื้นฐานนี้เป็นความจริงไหม ถูกต้องหรือไม่ เป็นความยุติธรรมหรือไม่ นี้เป็นตัวธรรมะ และก็ปฏิบัติที่จะปลูกหิริโอตตัปปะนี้แหละ หิริก็คือรังเกียจตนเองที่จะเป็นผู้ร้ายต่อคนอื่น โอตตัปปะก็คือกลัวตนเองที่จะเป็นผู้ร้ายต่อคนอื่น และเมื่อมีหิริโอตตัปปะขึ้นแล้วศีลก็จะมี จะทำให้เกิดความเว้น เว้นจากการที่จะไปทำร้ายผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่นในทางต่าง ๆ ทั้งทางทรัพย์สิน ทางชีวิตและทางเชื้อสายวงศ์ตระกูลเป็นต้น นี้แหละเป็นวิสัยของปัญญาแม้จะฟังคำสอนเรื่องศีลหิริโอตตัปปะเท่าใดก็ตาม ต้องมีปัญญาเจาะแทงให้ถึงพื้นฐานเข้ามาดั่งนี้ เมื่อคิดบ่อย ๆ ก็จะเกิด

ความสำนึกขึ้นในใจตนเอง ให้มีหิริโอตตัปปะแล้วก็จะเกิดเป็นศีลเป็นความเว้นขึ้นมา ดั่งนี้แหละเรียกว่ามีธรรมในขั้นศีล

คราวนี้อีกขั้นหนึ่งที่จะต้องสูงขึ้นมาอีกคือขั้นความรัก ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ความรักตนรักชีวิตมีเป็นสันดานพื้นฐานของคน อันนี้แหละพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนขยับขึ้นมาจากขั้นศีลอีกขั้นหนึ่ง ก็คือสอนให้ปฏิบัติปรับปรุงความรักอันนี้ให้เป็นเมตตาขึ้นมา เมตตานั้นก็คือความรัก อันความรักตัวรักชีวิตนั้นก็เป็นความรักที่ต้องการรักษาตัวรักษาชีวิตให้พ้นอันตรายและให้มีความสุขความยั่งยืน ลักษณะของเมตตาก็เป็นเช่นนั้นโดยที่สอนให้ปฏิบัติแผ่ความรักที่เป็นเมตตาดังกล่าวนี้ออกไปในผู้อื่นอีกด้วย

อันความรักในผู้อื่นนั้นก็มีกันอยู่แล้ว เช่นความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก ความรักของลูกที่มีต่อพ่อแม่ ความรักภายในครอบครัว ระหว่างมิตรสหาย แม้ว่าจะมีลักษณะต่าง ๆ แทรกเข้ามาบ้างก็ตาม แต่ก็มีความรักดั่งนี้แผ่ออกไปให้ผู้อื่นอยู่แล้วก็ตรัสสอนให้แผ่ความรักที่เป็นเมตตานี้ให้กว้างออกไปอีกโดยหัดแผ่จิตอันประกอบด้วยเมตตานี้โดยที่พิจารณาถึงตัวเองกับพิจารณาถึงผู้อื่นซึ่งเป็นที่รักเป็นตัวอย่าง แล้วก็พิจารณาถึงคุณภาพของเมตตา พร้อมกับพิจารณาโทษของโทสะพยาบาทที่ตรงกันข้ามกับเมตตา โดยย่อก็คือว่า ว่าถึงทุกคนก่อน ต่างก็มีความรักชีวิตรักตนเอง คนอื่นก็มีความรักชีวิตรักตนเองฉันนั้นและตนเองก็มีทุกข์อยู่มาก คนอื่นก็มีทุกข์อยู่มากเช่นนั้น

เหมือนกัน ซึ่งความทุกข์นั้นก็มีทั้งที่เป็น**สภาวทุกข์** คือทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมชาติธรรมดา เช่นแก่ เจ็บ ตาย และทุกข์ที่มาจากเหตุแวดล้อมต่าง ๆ เช่นจากดินฟ้าอากาศเป็นต้น ทุก ๆ คนต่างก็มีทุกข์ดั่งนี้อยู่ด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อปรารถนาจะให้ตนมีสุข ก็ควรปรารถนาให้ผู้อื่นมีสุขเช่นเดียวกัน เมื่อปรารถนาให้ตนพ้นทุกข์ ก็ควรปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์เช่นเดียวกัน และเมื่อใครมีความสุขความเจริญก็ควรจะยินดีสนับสนุนกัน

นอกจากนี้ทุก ๆ คนยังมีกรรมคือการงานที่กระทำเป็นของของตน ใครทำดีก็ได้ดี ทำชั่วก็ได้ชั่ว เป็นของตนเองตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะฉะนั้น ก็รักกันไว้ดีกว่า สนับสนุนช่วยกันไว้ดีกว่าที่จะเกลียด ตั้งตนเป็นศัตรูเพิ่มทุกข์ให้แก่กันหรืออิจฉาริษยากัน ไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น ถ้าเป็นอย่างนั้นก็เป็นความทุกข์ เช่นเกิดโทสะพยาบาทขึ้นมาก็เป็นความทุกข์แก่ใจตนเอง คิดเบียดเบียนใคร ริษยาใคร ก็เป็นความทุกข์แก่ใจตนเอง ไม่มีความดีอะไร พิจารณาไปในด้านนี้ และเมื่อตนเองก็รักตนเองรักชีวิต ก็ควรคิดรักผู้อื่น ไม่เบียดเบียนเขา สนับสนุนเขาอีกด้วย ผลสนองก็จะบังเกิดขึ้นแก่ตนเอง ตนเองจะเป็นสุขก่อน เพราะใจที่มีเมตตาเป็นใจที่มีสุขไม่มีความเดือดร้อน ไม่มีโทสะพยาบาทเป็นต้นเผาใจอยู่ จะมองออกไปข้างนอก ก็จะเห็นผู้อื่นเป็นมิตร ไม่ใช่ศัตรู ไม่บาดหูขวางตา จะรู้สึกเป็นสุขทางตา สุขทางหู ก็เป็นสวรรค์คือ

ความสุข

เพราะฉะนั้น ก็แผ่เมตตาไว้ดีกว่า ดับโทสะพยาบาท ความขุ่นข้องต่าง ๆ เสีย ไม่มุ่งร้ายต่อกัน และก็แผ่เมตตานี้ให้กว้างออกไปเป็นพรหมวิหารธรรมที่สวดกันอยู่ทุกวัน แผ่ออกไปไม่มีประมาณรอบทิศคือทิศเบื้องหน้า เบื้องขวา เบื้องหลัง เบื้องซ้าย เบื้องบน เบื้องล่าง และทิศเบื้องขวาง โดยรอบ จนเหมือนกับว่าตนเองประกอบขึ้นด้วยเมตตา แผ่ออกไปเป็นมหัตตาหรือมหาตมัน ตัวใหญ่ก็คือเมตตาใหญ่ เมตตาจึงตั้งอยู่ที่ตนเองก่อน รักตนรักชีวิตก่อน แล้วจึงแผ่ความรักอันนี้ให้กว้างขึ้น ๆ ตนเองจึงเหมือนอย่างใหญ่ขึ้น คือ เมตตาอันนี้ใหญ่ขึ้น ๆ จนถึงครอบงำไปทั้งหมดรอบทิศ คำว่า **มหาตมะ** จึงเป็นคำเรียกยกย่องผู้ที่มีเมตตามาก ไม่เห็นแก่ตัว ช่วยเหลือผู้อื่นมาก คำว่าไม่เห็นแก่ตัวหมายถึงไม่เห็นแก่ตัวคนเดียว แต่เห็นแก่ตัวทั้งหมดที่เป็นตัวใหญ่นี้ ไม่เห็นเฉพาะคนเดียว นี้ต้องใช้ปัญญา เมื่อมีเมตตาแล้วศีลจะมาเอง เพราะเมื่อมีเมตตา ก็จะช่วยคนช่วยสัตว์ ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

กรรม

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะโดยปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่ ถ้าไม่มีสิ่งที่มีอยู่เป็นพื้น เป็นสันดาน ก็ไม่สามารถที่จะปรับปรุงให้เป็นธรรมะขึ้นได้ เช่นเดียวกับในภายนอกถ้าไม่มีสิ่งที่เป็นโลกธาตุภายนอก เช่นต้นไม้ เหล็ก เป็นต้น หรือพูดรวม ๆ ว่า ธาตุ ๔ ถ้าไม่มีดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ไม่อาจปรับปรุงให้เป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นได้ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้จึงใคร่ที่จะเน้นลงไปว่าเป็นการสมควรที่ทุก ๆ คนจะคำนึงถึงสัจจะอันนี้ ว่าเรามีจิตมีปัญญาเป็นพื้นอยู่ และมีสิ่งต่าง ๆ เป็นพื้นอยู่ด้วยกัน ก็สมควรที่จะรับธรรมของพระพุทธเจ้าเข้ามาปรับปรุงให้เป็นธรรมปฏิบัติที่ยิ่งขึ้น ให้เป็นหิริ โอตตัปปะ ศีล เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ให้มากขึ้น และก็ใคร่ที่จะได้กล่าวสืบขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งจะต้องใช้ปัญญาให้ละเอียดขึ้นไปอีก กับจะต้องใช้ธรรมที่เป็นส่วนดีต่อสู้กับส่วนที่เป็นกิเลสให้ยิ่งขึ้นไปอีก คือเมื่อได้มาถึงขั้นที่จะอบรมมุทิตา อบรมอุเบกขา ก็จะต้องพิจารณาเท้าความเข้ามาถึง "กรรม" และ "วิบาก" คือผลของกรรม

เมื่อมาถึงกรรมและวิบาก ก็จะต้องกล่าวถึงกุศล อกุศล บุญ บาป ที่เป็นคำไทยว่า ดี ชั่ว หรือความดี ความชั่ว สิ่งเหล่านี้

ก็เป็นเรื่องพื้นฐานทั่วไปเหมือนกัน ยังไม่ใช่เป็นธรรมที่ละเอียดมากนัก แต่ก็ต้องใช้ปัญญาที่จะต้องกำหนดให้รู้จักกรรมวิบากคือผลของกรรม กุศล อกุศล บุญ บาป หรือว่า รู้จักดีรู้จักชั่ว ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญสำหรับที่ประพฤติตัวโดยทั่วไป

ในเรื่องของกรรมและวิบากคือผลของกรรมนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ อันนับว่าเป็นหลักพุทธศาสนาข้อหนึ่ง ดังในอภิณหปัจจเวกขณะห้า คือข้อที่พิจารณาเนือง ๆ ๕ ประการ ในข้อ ๕ ที่ว่า

กมฺมสฺสโกมฺหิ	เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตน
กมฺมทายาโท	เป็นทายาทรับผลของกรรม
กมฺมโยนิ	มีกรรมเป็นกำเนิด
กมฺมพนฺธุ	มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
กมฺมปฏิสรโณ	มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ	จักกระทำกรรมใดไว้
กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา	ดีหรือชั่ว
ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ	ก็จักต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น

และเรื่องกรรมดังกล่าวนี้ก็เป็นเรื่องที่คนไทยทุก ๆ คนผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ยิน ได้ฟังกันมา และก็ย่อมจะกล่าวได้สั้น ๆ ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และแม้ว่าจะทราบและจำได้ดั่งนี้ว่าพุทธศาสนาสั่งสอนไว้ดั่งนี้ แม้เช่นนั้นก็เป็นเรื่องที่คนโดยมากได้แต่ฟังและก็ยังมิได้มีความเชื่อตั้งมั่น

ลงไปกันมากนัก แม้จะด้วยความนับถือไม่กล้าจะค้าน แต่ก็ยังไม่ตั้งความเชื่อลงไปมั่นคงนัก และถ้าไม่นับถือก็อาจจะค้านไปเลยว่าเหตุการณ์ที่เป็นไปอยู่โดยมากมักจะไม่เป็นอย่างนี้ คือมักจะไม่ได้เห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่มักจะเห็นว่าทำชั่วได้ดีหรือทำดีได้ชั่วกันอยู่เป็นอันมาก จนถึงในบัดนี้พระจะอธิบายเรื่องกรรมดังกล่าวนี้ ก็เป็นเรื่องอธิบายยาก และบางท่านก็ขอร้องว่าอย่าไปอธิบายเลย ให้อธิบายธรรมข้ออื่น ดังนี้ก็มี

เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจแม้ในขั้นพื้นฐานนี้ ให้รู้จักดี รู้จักชั่ว ให้รู้จักกรรมดี กรรมชั่ว ให้รู้จักกรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่วอย่างไร และเมื่อรู้จักดั่งนี้แล้วก็จะทำให้รู้จักพุทธศาสนาดีขึ้นอีกส่วนหนึ่ง และรู้จักสัจจะคือความจริงดีขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ส่วนการที่จะรับไปปฏิบัติได้แค่ไหนอย่างไรนั้นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ว่าสัจจะคือความจริงของศาสนานั้นก็จะต้องเป็นสัจจะ คือความจริงที่ควรจะต้องทราบ

ว่าถึงเรื่องกรรมตามที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้นั้นก็มีอยู่ในที่หลายแห่งหลายพระสูตร แต่ว่าในที่นี้จะยกขึ้นมาแสดงแต่เพียงที่จะชี้ให้มองเห็นสัจจะคือความจริง อันโยงมาถึงสิ่งที่มีอยู่เป็นพื้นสันดานเชื่อมมาถึงปัญญาและสรณะที่กำลังกล่าวนี้เท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมไว้ว่ามี ๒ อย่างก่อน คือบุราณกรรม กรรมเก่าอย่างหนึ่ง และนวกรรม กรรมใหม่อีกอย่างหนึ่ง บุราณกรรม กรรมเก่านั้นก็ได้แก่ ตา หู จมูก

ลิ้น กาย และมโนคือใจ อันได้แก่อายตนะภายใน ๖ ที่ทุกคนมีอยู่นี้ ทรงแสดงว่าเป็นบุราณกรรม กรรมเก่า ส่วนกรรมใหม่นั้นก็ทรงแสดงว่า ได้แก่กรรมที่ทำทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ในปัจจุบัน เป็นนวกรรมคือกรรมใหม่ และทรงแสดงไว้ว่าเจตนาคือความจงใจเป็นตัวกรรม เพราะบุคคลมีเจตนาคือความจงใจแล้ว จึงทำกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้างทางใจบ้างดั่งนี้

กรรมที่ทำทางกาย ทางวาจา ทางใจนี้ก็เป็นกายกรรมวจีกรรม มโนกรรม เป็นสิ่งที่กระทำ สิ่งที่กระทำทางกายก็เป็นกายกรรม สิ่งที่กระทำทางวาจาก็เป็นวจีกรรม สิ่งที่กระทำทางใจก็เป็นมโนกรรม เพราะฉะนั้น กรรมจึงหมายถึงสิ่งที่กระทำแต่บางทีเราก็แปลกันง่าย ๆ ว่าการกระทำ ก็ต้องเข้าใจว่าคำว่าการกระทำในที่นี้ที่เป็นตัวกรรมนั้นก็หมายถึงสิ่งที่กระทำดังกล่าว และเมื่อได้ทราบกรรมว่าสิ่งที่กระทำดั่งนี้แล้ว ก็ควรจะทราบอีกคำหนึ่งว่ากิริยา

คำว่า กิริยา นั้นแปลว่า การกระทำ หมายถึงกิริยาที่ทำกิริยาคือการกระทำก็หมายถึงกิริยาที่กระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจ ที่เป็นกิริยาของกาย ของวาจา ของใจในการกระทำนั้น ๆ ดั่งนี้เรียกว่า กิริยา ส่วนสิ่งที่ทำนั้นเรียกว่ากรรมและคำว่าสิ่งที่ทำจะใช้อีกคำหนึ่งว่า การงานที่ทำ หรือการที่ทำก็ได้ สิ่งที่ทำ การงานที่ทำ หรือการที่ทำก็มุ่งถึงกรรมอย่างเดียวกัน ก็สุดแต่ว่าจะใช้คำใด และก็จะต้องมีกิริยาคือการกระทำ

คือกิริยาที่ทำในกรรมทุกอย่าง เมื่อมีกิริยาคือการกระทำในกรรมทุกอย่าง จึงจะเป็นกรรมขึ้นมา

ในข้อนี้ก็จะต้องยกตัวอย่างเทียบ**กรรมที่เป็นภายนอก**ก่อน ดังเช่นการสร้างบ้านขึ้นหลังหนึ่งก็เป็นกรรม คือเป็นการงานที่ทำ เป็นสิ่งที่ทำ เป็นการที่ทำ และโดยปรกติก็ใช้กายสร้าง เพราะฉะนั้น ในการสร้างบ้านนั้น ก็นับเป็นเรื่องของกายกรรม กรรมทางกาย บ้านที่สร้างขึ้นมาโดยลำดับตั้งแต่ต้นก็เป็นการงานที่ทำ เป็นสิ่งที่ทำ ก็ปรากฏเป็นบ้านขึ้นมาทุกวัน และก็ต้องมีกิริยาคือการกระทำ คือการใช้ร่างกายขุดหลุมขุดดิน ฝังเสาเข็มเป็นต้น กิริยาที่ทำนี้ก็ตั้งต้นทำกันตั้งแต่เช้าจนถึงเย็นก็เลิก กิริยาที่ทำนี้ก็เป็นอันว่า ทำแล้วก็หยุดไปวันหนึ่ง ๆ แต่กรรมคือการงานที่กระทำ คือบ้านที่สร้างนั้นก็ปรากฏเป็นบ้านขึ้นมาทุกวันจนเสร็จ บ้านที่สำเร็จขึ้นมานี้คือตัวกรรม กรรมที่ยังมีอยู่ คือเป็นบ้านสำเร็จขึ้นมา เป็นกรรมของมนุษย์ที่ยังมีอยู่ แต่กิริยาที่ทำหมดไป เลิกไปวันหนึ่ง ๆ ไม่มีเหลือ เพราะฉะนั้น กรรมยังเหลือ แต่กิริยาไม่เหลือ

คราวนี้มาว่าถึงกรรมที่เป็นบุราณกรรม พระพุทธเจ้าตรัสชี้ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เป็นบุราณกรรมหรือกรรมเก่า ก็ด้วยความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและตรัสแสดงสั่งสอนเอาไว้ว่า ชีวิตและร่างกายอันนี้ของทุก ๆ คนที่เรียกว่า ขันธ์ ๕ หรืออายตนะ ๖ เป็นวิบากขันธ์ เป็นวิบากอายตนะ คือเป็นผลของกรรมเก่าที่ทุกคนได้กระทำไว้เอง และกรรมที่บุคคลทุกคน

ได้กระทำไว้เองนั้น ก็มาเป็นชนกกรรม กรรมที่ให้เกิด ชนก แปลว่าพ่อ ชนกกรรม กรรมที่เป็นพ่อ ที่เป็นผู้ให้กำเนิดเป็นขันธ์ ๕ เป็นอายตนะ ๖ เป็นกายและใจ เป็นอัตภาพอันนี้ของทุก ๆ คน เพราะฉะนั้น อัตภาพอันนี้จะชี้ว่าขันธ์ ๕ ก็ได้ จะชี้ว่าอายตนะ ๖ ก็ได้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เปรียบเหมือนอย่างบ้านที่บุคคลได้สร้างขึ้นมา เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสว่าเป็นกรรมเก่า เหมือนบ้านที่บุคคลสร้างขึ้นมานั้นก็เป็นกรรมของบุคคลผู้สร้าง

จึงต้องเข้าใจหลักของพระพุทธศาสนาในตอนนี้ว่า ทุกคนเท่ากับว่ามีพ่อ ๒ คือมีกรรมเป็นพ่อ กับมีพ่อคือบิดาที่เป็นบุคคล พ่อคือบิดาที่เป็นบุคคลนั้น เป็นผู้ให้กำเนิดส่วนที่เป็นร่างกาย แต่ว่ายังมีพ่ออีกหนึ่งคือชนกกรรม กรรมที่ให้เกิด ต้องมีชนกกรรม บุคคลทุกคนจึงเกิดมา โดยมีพ่อเป็นบุคคลผู้ให้กำเนิดร่วมเข้าอีกส่วนหนึ่ง แต่พ่อที่เป็นชนกกรรมนี้ บุคคลทุกคนที่เกิดมาเป็นผู้ทำไว้เอง สร้างชนกกรรมให้กับตนเองในชาติภพต่อไป เมื่อถึงคราวถือชาติถือภพ ก็กรรมที่ตนทำไว้นั้น ก็จะมาเป็นชนกกรรม ให้เกิดเป็นขันธ์ เป็นอายตนะขึ้นมา เพราะฉะนั้น จึงตรัสไว้ว่า **"อายตนะ ๖ นี้ เป็นกรรมเก่าหรือบุราณกรรม"**

คราวนี้ก็อาศัยบุราณกรรม คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เองสร้างกรรมใหม่กันขึ้นทุกวันทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง สิ่งที่ทำ การงานที่กระทำ หรือการที่ทำด้วยความจงใจ

ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ในปัจจุบันทุกวันเป็นกรรมใหม่ และกรรมใหม่เหล่านี้ก็ต้องมีกิริยาคือการกระทำ โดยอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้มาประกอบกระทำในกรรมนั้น ๆ กันอยู่ทุกวัน เหล่านี้เป็นกรรมใหม่ และก็ต้องเข้าใจว่าแม้กรรมใหม่ที่ทำนี้ก็ยังเหลืออยู่ เหมือนอย่างการสร้างบ้านดังที่กล่าวมาแล้ว บ้านนั้นก็เป็นกรรมของคนก็ยังเหลืออยู่เป็นบ้านจนทุกวันนี้ สุดแต่ว่าจะสร้างจะทำอะไรก็เหลือสิ่งที่สร้างที่ทำนั้น ตั้งแต่ตั้งต้นขึ้นมาจนสำเร็จเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้

สำหรับกรรมที่เป็นภายนอกที่เป็นวัตถุนั้นเรามองเห็นว่ายังเหลืออยู่ ดังเช่นในปัจจุบันนี้ การงานที่กระทำที่เป็นวัตถุภายนอกจะเป็นการก่อสร้างก็ดี การเพาะปลูกทำไร่นาก็ดี สิ่งที่ทำนั้นยังเหลืออยู่ตั้งอยู่ตามควรแก่การงานที่กระทำนั้น ๆ

แต่ส่วนที่ไม่ใช่เป็นวัตถุคือที่เป็นภายในเกี่ยวแก่จิตใจก็เป็นสิ่งที่เหลืออยู่เหมือนกันแต่ว่ามองไม่เห็น ต้องอาศัยใช้ปัญญาพิจารณาจึงจะเห็นว่าเหลืออยู่จริง บางทีก็รู้ว่าเหลืออยู่มากหรือน้อย แต่ก็เป็นสิ่งที่วัดไม่ได้ ชั่งตวงไม่ได้ว่าน้อยมากเท่าใด ยกตัวอย่างเช่นการเล่าเรียนศึกษาก็เป็นกรรมอย่างหนึ่งที่ทุก ๆ คนต้องกระทำกันมาตั้งแต่เป็นเด็ก เข้าโรงเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ประถม มัธยม อุดม และยังมาบวชเรียนทางศาสนาอีก ก็แปลว่าต้องทำกรรมคือการเรียนตั้งแต่เป็นเด็กเรื่อย ๆ มาจนถึงบัดนี้ กรรมคือการศึกษา ได้ความรู้ที่เป็นวิชามาโดยลำดับ ผ่านขึ้นมาจากขั้นต้นจนสูงขึ้นมา แต่วิชานี้ไม่มีรูป

บอกไม่ได้ว่าหนักเท่าใด กว้างเท่าใด แต่ก็มี และก็รู้กันว่าใครมีมากน้อยแค่ใด แต่จะชั่งตวงไม่ได้ และบางทีผู้เรียนเองก็ไม่รู้ว่ารู้ขึ้นมาได้อย่างไร เช่นทีแรกเริ่มเรียน ก ข ก็รู้ขึ้นมาโดยลำดับ ความรู้ที่มีอยู่จริงแต่มองไม่เห็นดั่งนี้ก็เป็นกรรมที่ยังเหลืออยู่ ถ้าหากไม่เหลืออยู่ ทุกคนจะไม่มีวันที่จะมีวิชาความรู้ดังที่มีกันอยู่นี้ เพราะว่าเรียนไปวันหนึ่ง ๆ แล้ว ความรู้ก็หมดไปวันหนึ่ง ๆ ถ้าเป็นเช่นนี้ แม้ ก ข ก็จะไม่เหลือเหมือนกัน และจะไม่เหลือวิชาอยู่เลย แต่ก็ปรากฏว่ายังอยู่และอาจทำให้มากขึ้นได้เพิ่มขึ้นได้ ดั่งนี้คือกรรม และกล่าวได้ว่าวิชาที่เป็นชั้นประถมก็นับเป็นกรรมเก่าได้ ผ่านมัธยมผ่านอุดมก็เป็นกรรมเก่าไป ปัจจุบันก็เป็นกรรมใหม่พอกพูนไปเรื่อย ๆ ทุกคนรับรองว่าเหลืออยู่แต่มองไม่เห็น กิริยาที่เรียนวันหนึ่ง ๆ ไม่เหลือ เมื่อวานนี้เรียนวันนี้ก็เรียน กิริยานั้นหมดไปทุกวัน แต่กรรมที่เป็นตัวการศึกษายังเหลืออยู่

ผลกรรม

บุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็จำเป็นที่จะต้องอาศัยธรรมอีก ๒ ข้อ คือศรัทธาข้อหนึ่ง และปัญญาอีกข้อหนึ่ง สิ่งที่ตนยังไม่รู้ด้วยตนเอง ยังไม่มีญาณหยั่งรู้ถึงอดีต ถึงอนาคต ก็ต้องอาศัยศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ว่าสิ่งใดที่สามารถพิจารณารู้ได้ด้วยตนเองก็ใช้ปัญญาของตนเองดังเช่นที่ได้แสดงมาแล้วถึงชนกกรรม กรรมที่เป็นชนก คือผู้ให้เกิดซึ่งบุคคลเองได้กระทำไว้แล้ว และที่กล่าวในวันนี้ ถึงกรรมที่เป็นของ ๆ ตน บุคคลผู้ละโลกนี้ไปก็ถือเอาบุญและบาปทั้งสองนี้ไป นำเอาบุญและบาปทั้งสองนี้ไป ดั่งนี้ก็เป็นเรื่องของอนาคต

ส่วนที่เป็นอดีต ส่วนที่เป็นอนาคตนั้นเมื่อยังไม่มีปัญญา ยังไม่มีญาณหยั่งรู้ ก็ต้องอาศัยศรัทธา คือความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ก่อน และก็ใช้ปัญญาตรองดูตามเหตุผลที่พึงรู้ได้ในปัจจุบัน ดังที่ตรัสสอนไว้ว่า กรรมดี กรรมชั่ว ความดี ความชั่ว โดยให้พิจารณาตรวจตราเข้าดูถึงจิตว่า กรรมที่บุคคลกระทำนั้นเกิดจากจิตที่ประกอบด้วยเจตนาคือความจงใจ และจิตนั้นหากประกอบด้วยราคะหรือว่าโลภะ ความติดใจยินดี ความโลภอยากได้ โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง

โมหะ ความหลง ก็ก่อให้เกิดเจตนาจงใจที่จะประกอบกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน เช่นฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เช่นนี้เป็นต้น แต่ถ้าหากว่าจิตใจไม่ประกอบด้วยกิเลสดังกล่าว แต่ประกอบด้วยคุณธรรมที่ตรงกันข้าม คือประกอบด้วย **อราคะ** ความไม่ติดใจยินดี **อโลภะ** ความไม่โลภอยากได้ **อโทสะ** ความไม่โกรธแค้นขัดเคือง **อโมหะ** ความไม่หลง ก็เรียกว่ามีจิตใจดี เมื่อมีจิตใจดีก็เป็นเหตุให้จงใจประกอบกรรมที่เป็นกุศลต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่เพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุข ตรัสสอนให้ตรวจดูเข้ามาดั่งนี้ แล้วก็ให้พิจารณาว่า ราคะ โลภะ โทสะ และโมหะเป็นกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ อันผู้รู้ติเตียนหรือไม่ติเตียน และเป็นสิ่งที่เทียบได้กับสีดำหรือสีขาว

ตรัสสอนให้ทุกคนพิจารณาเอาเอง เมื่อพิจารณาแล้วก็จะตอบตนเองได้ว่ากิเลสเหล่านี้เป็นอกุศล คือไม่เป็นกิจของคนฉลาด หรือเป็นบาป เป็นความชั่ว เป็นสิ่งที่มีโทษอันผู้รู้ติเตียน เทียบได้กับสีดำ ส่วนคุณธรรมที่ตรงข้ามกันก็เป็นกุศล เป็นกิจของคนฉลาด เป็นส่วนดี เป็นสิ่งที่ไม่มีโทษเทียบได้กับสีขาว และเป็นสิ่งที่ผู้รู้สรรเสริญ

คราวนี้กรรมต่าง ๆ ที่กระทำไปด้วยอำนาจของอกุศลจิต คือจิตที่ประกอบด้วยอกุศลดังกล่าวนั้น อันเป็นไปเพื่อเบียดเบียน

ตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน ก็ให้พิจารณาอีกว่ากรรมเหล่านั้นเป็นเช่นใด คือเป็นกุศลหรืออกุศล ก็จะตอบตนเองได้ว่าเป็นอกุศลหรือว่าเป็นบาป เป็นความชั่ว เป็นสิ่งที่มีโทษอันผู้รู้ติเตียน เทียบกันได้กับสีดำ แต่ว่ากรรมที่ประกอบกระทำด้วยอำนาจของกุศลจิต คือจิตที่เป็นกุศลอันตรงกันข้าม อันเป็นไปเพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขประการต่าง ๆ นั้นเป็นอย่างไร ก็จะตอบตนเองได้ว่าเป็นกุศลบุญ เป็นสิ่งไม่มีโทษ อันผู้รู้สรรเสริญ เทียบได้กับสีขาว ดั่งนี้ทุกคนก็สามารถที่จะตอบได้ตามความเป็นจริง และที่เป็นกระแสปัจจุบัน

คราวนี้ก็อาจจะพิจารณาได้อีกว่ากรรมคือการงานที่กระทำหรือสิ่งที่กระทำนั้น ทั้งที่เป็นกุศล ทั้งที่เป็นอกุศล ก็เป็นสิ่งที่เหลืออยู่จริง ตั้งอยู่จริง ยังไม่หมดไป ยังไม่หายไป กระทำไว้คราวหนึ่ง ๆ ก็ยังตั้งอยู่ กระทำอีกก็เพิ่มพูนขึ้นอีก แม้จะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น แต่เมื่อเทียบเคียงกับกรรมคือการศึกษาดังกล่าวข้างต้นก็จะเห็นได้ว่าเหลืออยู่จริง และเป็นของของตนจริง ก็เพราะว่าเหลืออยู่ในจิตใจของตนเองภายในตนเองไม่ใช่ที่ไหน แต่ว่ากิริยาที่ทำนั้นต่างหากหมดไปคราวหนึ่ง ๆ อันนี้เป็นสัจจะคือความจริงที่ทุกคนควรพิจารณาให้มองเห็นและให้รับรองว่า กุศลกรรมมีจริง อกุศลกรรมมีจริง ทำดีเป็นกุศลกรรม ทำชั่วเป็นอกุศลกรรม

อย่างไรเป็นการทำชั่ว ก็คือทำด้วยอกุศลจิตดังกล่าวแล้ว คือเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่นให้เดือดร้อน เช่น

ฆ่าเขาบ้าง ลักทรัพย์เขาบ้าง เป็นต้น ดั่งนี้ก็เป็นอกุศลกรรม กุศลกรรมก็ตรงกันข้าม คือทำด้วยกุศลจิตอันเป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนใคร แต่เพื่อเกื้อกูลให้เป็นความสุขทุกฝ่าย ตรวจดูให้ได้ความรู้รับรองว่า กุศลกรรม อกุศลกรรมมีจริง เกิดจากจิตใจของตนเอง เกิดจากการกระทำของตนเอง ทางกาย ทางวาจา ทางใจที่กระทำอยู่ทุกวัน และเมื่อทำแล้วก็เป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมที่เป็นของตน ไม่ไปข้างไหน ดั่งนี้เป็นเหตุเป็นผลที่ทุกคนใช้ปัญญาพิจารณาดูในปัจจุบันได้

ต่อจากนั้นก็มาพิจารณาสืบไปอีกชั้นหนึ่งว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว อันนี้แหละที่ทำให้สับสนกันอยู่ เพราะปรากฏเท่าที่ตามองเห็นกันอยู่เป็นอันมากว่า ทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว คล้าย ๆ อย่างนั้นทำให้เข้าใจกันอย่างนั้น ในข้อที่ว่าอย่างไรเป็นกรรมดี อย่างไรเป็นกรรมชั่วนั้น พิจารณามองเห็นได้ไม่ยากตามกระแสเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อมาถึงขั้นทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนั้น ต้องใช้ปัญญาพิจารณา และก็ต้องใช้ศรัทธาอีกเหมือนกัน

สำหรับการใช้ศรัทธาคือความเชื่อนั้นยกไว้ก่อน เอาข้อที่ใช้ปัญญาของตนเองที่เป็นกระแสปัจจุบันกันก่อน คือพิจารณาดูในขั้นที่เป็นปัจจุบันดังที่ตามองเห็นนี้ ดังที่พูดกันว่าคนนั้นทำชั่วอย่างนั้น ๆ แต่ได้ดี คนนี้ทำดีอย่างนั้น ๆ แต่ไม่ได้ดี และก็มีตัวอย่างเห็นกันอยู่ทุกกาลสมัยไม่เฉพาะในสมัยปัจจุบันเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงต้องมาทำความเข้าใจในข้อนี้ให้ดี

ซึ่งต้องใช้ปัญญา

ประการหนึ่งที่ใคร่จะชี้แจงก่อนในที่นี้ก็คือว่า ต้องแยกแยะว่ามีกรรม และได้มีกิริยาคู่กัน เมื่อเป็นดั่งนี้ก็ต้องมีผลของกรรมและผลของกิริยาคู่กัน ผลของกรรมกับผลของกิริยานั้นต่างกันเป็นอันมาก ดังจะพึงเห็นได้ว่า กรรมคือการศึกษาเล่าเรียนที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างตอนแรกนั้นก็มีกิริยาที่เล่าเรียน คือการเล่าเรียนเป็นกิริยา ส่วนกรรมคือการศึกษาที่กระทำ หรือสิ่งที่กระทำด้วยการศึกษานั้นก็ต้องการวิชาคือความรู้ นี้เป็นกรรมที่ให้ผลเป็นวิชาคือความรู้ แต่กิริยาที่ศึกษาเล่าเรียนนั้นต้องทำทุกวันเช่นต้องมาโรงเรียน ต้องตั้งใจฟัง ตั้งใจเรียน ต้องเหน็ดเหนื่อยแล้วก็ต้องมีสมุดดินสอ มีหนังสือ เป็นต้น ต้องเสียทรัพย์ในการซื้อหาสิ่งเหล่านี้ ต้องเสียเวลาที่จะเล่าเรียนศึกษา ต้องเสียความสุขสบาย จะนอนก็ไม่ได้นอน จะไปเที่ยวก็ไม่ได้ ต้องมานั่งแกร่วอยู่ในโรงเรียน บางทีก็เบื่อ แปลว่าต้องมีขันติคือความอดทน นี้เป็นกิริยาที่เล่าเรียนเพื่อให้บังเกิดผล ต้องเสียทรัพย์ในการหาอุปกรณ์ เสียเวลาเสียความสุขสบายจนกว่าจะสำเร็จซึ่งนับเป็นเดือน เป็นปี

นึกดูว่าศึกษาตั้งแต่ชั้นอนุบาล ประถมศึกษา มัธยมศึกษาอุดมศึกษากันคนละกี่ปี แล้วยังมาเรียนธรรมวินัยบวชเรียนกันอีก เพราะฉะนั้น ผลของกรรมคือการศึกษานั้นกว่าจะสำเร็จทีละขั้นตอนนั้นนับเป็นเดือน เป็นปี ยิ่งสูงก็ยิ่งหลายปี แต่ผลของกิริยาที่ศึกษาเป็นความทุกข์ เป็นความเสียกันอยู่ทุก ๆ วัน

ดั่งนี้ตรงกันข้าม

เพราะฉะนั้น บุคคลที่ทนไม่ได้ต่อกิริยาที่ศึกษาที่ต้องอดทน เสียทรัพย์ เสียเวลา เสียความสุขสบายต่าง ๆ นี้ จึงต้องล้มเลิกกลางคัน นี้ก็มีเป็นอันมาก ซึ่งเทียบให้เห็นว่ามีผล ๒ อย่างคู่กันอยู่เสมอดังนี้

ในการทำกุศลนั้น ผลของกิริยาที่ทำกุศลจะเป็นฝ่ายเสียก่อน แต่ว่าผลของส่วนกรรมจะปรากฏเป็นความสุขภายหลัง ไม่รู้เหมือนกันว่าจะปรากฏเมื่อใด แต่ว่าวิสัยของบุคคลที่เป็นมนุษย์มีปัญญาก็ยังต้องการกุศล แต่ว่าถ้าเป็นฝ่ายอกุศลแล้ว กิริยาที่ทำอกุศลนั้นให้ผลที่ดีก่อน ทำให้คนเข้าใจว่าดีแต่ไม่ดีจริง ผลที่เป็นทุกข์มาทีหลัง

ยกตัวอย่างในทางอกุศลกรรม เช่นการักทรัพย์ การคดโกงทุจริตซึ่งอยู่ในอทินนาทานกรรม กิริยาที่ลักนั้นเมื่อสำเร็จได้ทรัพย์ทันทีไม่ต้องทำมาหากินอะไร คนอื่นทำมาหากินกันรวมทรัพย์เอาไว้ ไปลักขโมยได้สำเร็จก็ได้ทรัพย์ นี้เป็นกิริยาขโมย แต่กรรมคือการขโมยให้ผลอีกอย่างหนึ่ง เป็นตัวความทุกข์อันจะเกิดภายหลัง แต่ผลที่ได้ก่อนคือได้ทรัพย์ทันที ผิดกับกรรมส่วนที่เป็นกุศลนั้น เช่นทาน การให้การบริจาค ให้ทานเมื่อใดก็เสียทรัพย์ทันที ให้น้อยก็เสียน้อย ให้มากก็เสียมาก นี้เป็นผลของกิริยาที่ให้ทาน แต่ว่ากรรมคือทานนั้นให้ผลอีกอย่างหนึ่งคือความสุขอันตรงกันข้าม

เพราะฉะนั้น บุคคลในโลกนี้ผู้มีสติปัญญา มีสายตาไกล

ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าของท่านผู้รู้ทั้งหลาย แม้ว่าจะต้องเสียทรัพย์หรืออย่างอื่น เพราะกิริยาที่กระทำกุศลต่าง ๆ นั้นก็ยอมเสียเพื่อกระทำกุศลต่าง ๆ เช่น ทำทานบ้าง ศีลบ้าง ภาวนาบ้าง หรือแม้ในกุศลสาธารณสงเคราะห์อื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน

บรรดาผู้มีพระคุณทั้งหลายที่นับถือว่ามีพระคุณต่อเรา เช่นบิดามารดาผู้มีพระคุณ ครูอาจารย์ผู้มีพระคุณ มิตรผู้มีอุปการคุณ ตลอดจนผู้มีพระคุณต่อชาติบ้านเมือง เช่นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระมหากรุณากู้ชาติบ้านเมืองในสมัยต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นผู้ที่เสียสละทั้งนั้น คือการกระทำคุณทุกอย่างนั้น กิริยาที่ทำต้องเสียสละทั้งนั้น พ่อแม่ผู้มีคุณแก่ลูกก็เสียสละทุกอย่างเพื่อลูกเรียกว่าทำทานแก่ลูก ให้โน่นให้นี่แก่ลูกก็เรียกว่าเสียทั้งนั้น แต่กรรมคือทานที่กระทำนั้นเป็นพระคุณที่อุปการะชีวิตของลูกให้เติบโต ได้รับวิชาความรู้ตั้งตนเป็นหลักฐานได้ นี้เป็นผลของกรรมคือทานที่พ่อแม่ให้มา แต่ว่ากิริยาคือเสีย เพราะท่านต้องเสียทุกอย่าง ผู้ที่ช่วยชาติบ้านเมือง ผลของกรรมคือการช่วยชาติบ้านเมือง คือการรักษาบ้านเมืองไว้ แต่ว่าต้องเสียสละทรัพย์ เสียสละความสุข เสียสละร่างกาย แขน ขา และชีวิต นี้เป็นผลของกิริยาที่ทำคุณนั้น ๆ แต่ว่ากรรมคือคุณนั้น ๆ ให้ผลอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นความที่รักษาชาติบ้านเมืองเอาไว้ได้ ยิ่งเป็นกุศลเป็นคุณมากก็ยิ่งเสียสละมาก แต่ว่าฝ่ายอกุศลนั้นเป็นฝ่ายต้องการได้ในปัจจุบัน

ลักขโมยเอาฉ้อโกงเอาเหล่านี้ แต่ว่ากรรมเป็นความทุกข์เดือดร้อน

เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเทียบเคียงดูดั่งนี้ก็จะเห็นได้ว่า มีผลของกิริยาและผลของกรรมประกอบกัน บรรดากุศลทั้งหลาย หรือสิ่งที่เป็นคุณทั้งหลายนั้น ต้องมีการเสียก่อนซึ่งเป็นผล ของกิริยา บรรดาความชั่วทั้งหลายนั้นได้ก่อนซึ่งเป็นผลของ กิริยาเช่นกัน แต่ว่าผลของกรรมที่ติดตามมานั้นทุกอย่าง ทุกประการจะเป็นดังกล่าวมาแล้ว ใช้ปัญญาพิจารณาเทียบเคียงดู ก็จะมองเห็นว่าความจริงเป็นอย่างนี้ เอาสติปัญญาหรือ กระแสปัจจุบันพิจารณาดูแล้ว ก็จะมองเห็น และเมื่อมองเห็น แล้วจะทำให้ละความประพฤติที่เป็นอกุศลกรรม และประกอบ แต่กุศลกรรมที่ตรงกันข้าม แม้ว่าจะเสียก็ต้องยอมเสียเพื่อผลที่ จะได้รับ และความพินาศอันเป็นผลเสียหายของอกุศลนั้น ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วก็จะเห็นได้ชัดมากว่ามีจริง ส่วนที่บุคคล ผู้ประกอบอกุศลกรรมได้ทีแรกเป็นส่วนน้อยและก็เป็นส่วน เฉพาะบุคคล

นึกดูถึงว่าบุคคลที่ประกอบอาชีพการงานต่าง ๆ แสวงหา ทรัพย์มาโดยชอบหรือประกอบสัมมาอาชีวะที่เป็นกรรม เช่น ชาวนาปลูกข้าว ชาวสวนปลูกผลไม้ เหล่านี้เป็นต้น ในการ ประกอบสัมมาอาชีวะนี้ก็ต้องทุกข์ยากลำบากดังกล่าว ครั้น ทำงานได้ผลแล้วก็รวบรวมทรัพย์ได้ อีกฝ่ายหนึ่งเกียจคร้าน ที่จะประกอบสัมมาอาชีวะ ก็คอยจ้องแต่จะลักขโมยเขา เบียดเบียนเขา เขาทำเสร็จแล้วก็ไปปล้นสะดมหรือโกงเข้าบ้าง

ไม่ต้องลงมือทำสวน ทำนาทั้งหมด ถ้าคนทั้งหมดเป็นอย่างนี้ คอยจ้องแต่จะขโมย จะโกงกันทั้งเมือง ก็ไม่มีการประกอบอาชีพการงาน บ้านเมืองก็วินาศล่มจมกันหมด แต่ที่ยังดำรงอยู่ได้นั้น ก็เพราะเหตุที่ว่ายังมีคนดีอยู่มากที่ประกอบการงานโดยสุจริต ยอมเหนื่อยยากเสียสละต่าง ๆ ส่วนฝ่ายทุจริตนั้นมีเป็นส่วนน้อย ความดำรงอยู่ของแต่ละบุคคลของส่วนรวมจึงยังอยู่ได้ ถ้าพากันตั้งหน้าโกงกันหมดทั้งเมืองแล้วก็อยู่ไม่ได้ นี้เป็นผลของความชั่วที่เห็นได้ชัด แต่ถ้าไม่พิจารณานึกเข้ามาอาศัยอำนาจของความโลภ โกรธ หลง เข้าครอบงำจิตใจหนาแน่นแล้ว ก็จะบังปัญญาทำให้มองไม่เห็นดั่งนี้ ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าบุคคลที่เป็นมนุษย์ไม่ควรจะเป็นอย่างนี้ แต่ควรจะใช้ปัญญาพิจารณาดังกล่าวแล้ว.